

สรุปวิเคราะห์

จากการศึกษาผู้เขียนพบว่า สุลักษณ์ฯ มีความคิดทางการเมืองที่มีลักษณะเป็นอุดมการณ์ ซึ่งส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา อันเป็นสาเหตุที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้สุลักษณ์ฯ มีแนวความคิดในการแก้ไขปัญหาทางการเมืองและสังคมแบบไม่มีสูตรสำเร็จ* และใช้วิธีการต่อสู้ที่ไม่รุนแรง** เป็นกรอบความคิดในการเคลื่อนไหวทางการเมือง ซึ่งก็ตรงกับสมมุติฐานที่ตั้งไว้ โดยผู้เขียนมีเหตุผลสนับสนุนในประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ก. พุทธศาสนามีอิทธิพลต่อความคิดของสุลักษณ์ฯ หรือไม่

ผู้เขียนพบว่าสุลักษณ์ฯ มีความคิดส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับการเมืองและศาสนา ซึ่งแนวความคิดของสุลักษณ์ฯ ทั้งสองส่วนนี้มีปฏิสัมพันธ์กัน โดยสุลักษณ์ฯ มีความเห็นวาทศานากับเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ไม่อาจแยกออกจากกันอย่างเด็ดขาดได้ ศาสนาจำต้องเกี่ยวข้องกับการเมืองไมทางใดก็ตามหนึ่งอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ หากยุค

* ไม่มีสูตรสำเร็จในที่นี้คือ ไม่มีรูปแบบที่ตายตัวที่สามารถใช้ได้กับสังคมทุกยุคทุกสมัย หรือหมายถึงสังคมแต่ละสังคม และแต่ละยุคสมัยย่อมไม่อาจใช้รูปแบบที่ตายตัวเหมือน ๆ กันได้

** รุนแรงในที่นี้หมายถึง คำว่า violence คือการฆ่าฟัน ใช้กำลังทำห้ันประหัตประหารซึ่งกันและกัน มิได้หมายความรวมถึงคำว่า radical คือการถอนรากถอนโคนความคิดที่คล้อยตามคุณค่าต่าง ๆ ในสังคม เช่นหันกลับไปหาไปสนใจอุดมการณ์ดั้งเดิมในทางศาสนธรรม เป็นต้น

โคสมีโยคนำทางศาสนามีความเข้มแข็งทางจริยธรรมก็สามารที่จะมีอิทธิพล เป็นพลัง
 ชี้นำในทางการเมืองได้ แต่ถ้ามือโยคนำทางศาสนามีความอ่อนแอทางจริยธรรม
 ศาสนาก็จะตกเป็นเครื่องมือของผู้นำทางการเมืองได้เช่นกัน ทั้งนี้สุลักษณ์ โศประภาศ
 จุดยืนของคนที่ต้องการนำพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในทางสังคมมาโดยตลอด ดังที่สุลักษณ์
 (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๖ ก: ๓๐๘) โศประภาศว่า "จุดยืนของผู้อยู่ที่วางตนนำศาสนาพุทธ
 มาประยุกต์ใช้ แล้วกลับมาดูรากฐานของความเป็นไทย อันนี้ จุดยืนอันนี้ผมไม่เคยเปลี่ยน
 ตั้งแต่เริ่มอ่านหนังสือเขียนหนังสือเรื่อยมา" ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของพุทธศาสนา
 ที่มีต่อความคิดของสุลักษณ์ โศประภาศเป็นอย่างดี

การที่สุลักษณ์ โศประภาศต้องการนำพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในสังคมก็เพื่อต้องการ
 สืบหาคอคมการณ์ที่ เคยมีบทบาทอย่างมากในการกำหนดมาตรฐานคุณค่าของสังคมไทยให้
 สงบสุขมาแต่ดั้งเดิมให้พัฒนาความต่อเนื่องกันไปไม่ขาดสาย เพราะสุลักษณ์ เห็นว่าการ
 ปฏิเสธระบบและสิ่งเก่า ๆ ในอดีตอย่างสิ้นเชิงโดยไม่เห็นคุณค่าประโยชน์เลย ก็ไม่แน่ว่า
 จะได้สิ่งใหม่ ๆ หรือระบบใหม่ที่ดีกว่าเก่า หรืออาจจะเลวร้ายกว่าเก่าก็ได้ แต่ขณะ-
 เดียวกันเขาก็ปฏิเสธการชำระรักษาสถาบันและสิ่งเก่า ๆ โดยปราศจากการวิพากษ์

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิจารณ์สิ่งเหล่านี้ ซึ่งมีพื้นฐานที่สำคัญส่วนหนึ่งมาจากพุทธศาสนา* สุลักษณ์ฯ เห็นคุณประโยชน์ของการนำอุดมการณ์แบบพุทธมาประยุกต์ใช้กับวิทยาการอื่น ๆ ให้สอดคล้องกับพื้นฐานดั้งเดิมและเหมาะสมกับยุคสมัย เนื่องจากอุดมการณ์แบบพุทธเคยมีบทบาทต่อการเอื้ออาทรแก่เพื่อนมนุษย์และการดำรงชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ เป็นสิ่งที่คอยประสานประโยชน์ทางการเมืองระหว่างกลุ่มชนในสังคมและมีคุณค่าในการพัฒนาชีวิต ตลอดจนการทำความเข้าใจธรรมชาติได้อย่างลึกซึ้งเป็นอันมากมาตั้งแต่อดีต นอกจากนี้ยังอาจมีบทบาทช่วยแก้ปัญหาของสังคมไทยในปัจจุบัน ซึ่งมีปัญหาเรื่องจริยธรรมของผู้คนในสังคมที่เสื่อมลงได้เป็นอย่างดี ดังที่สุลักษณ์ฯ (ก, สัมภาษณ์) มีทัศนะว่า "เราคงศึกษาอดีตด้วยความเคารพพร้อม ๆ กับวิพากษ์วิจารณ์เพื่อประโยชน์ของปัจจุบัน สิ่งต่าง ๆ มีทั้งข้อดีข้อชม ข้อคอยขอเคน ผมก็มี ใคร ๆ ก็มี บุคคลฉันใด สถาบันก็ฉันนั้น"

* สุลักษณ์ฯ เห็นว่าพุทธศาสนา "เป็นศาสนาที่ประเสริฐสุด เพราะ . . . ให้เหตุผล ให้แต่ละคนเป็นตัวของตัวเอง . . . เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดของความเป็นไทย โดยเฉพาะตัวรากตัวแก่น เพราะอันนี้อันเดียวที่สามารถจะพัฒนาคนไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์" (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ค: ๒๗ - ๒๘) และเห็นว่าพุทธศาสนาในไทยถูกนำมาใช้ผสมกับลัทธิผีลัทธิไสยศาสตร์ (คือความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ลี้ลับ เน้นอำนาจมหัศจรรย์เหนือคนทั่วไป เป็นเรื่องของการโชอามณ์ ทำให้ปราศจากการคิดแยงวิพากษ์วิจารณ์สิ่งเหล่านี้) ซึ่งผู้ปกครองต้องการให้คนส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนาในแง่นี้มากกว่านับถือแก่นแท้ เพื่อจะปกครองง่าย ดังเช่น "ไตรภูมิพระร่วง" ของพระเจ้าลิไท ซึ่งสุลักษณ์ฯ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ค: ๒๘ - ๒๙) กล่าวว่า "คัมภีร์ที่ . . . เอมามาเขียนประกอบนั้น . . . เป็นคัมภีร์ปลุกย่อยทั้งสิ้น ไม่พูด . . . เรื่องหลักในทางอิทัปปัจจยตา . . . อริยสัจจ์ หากไปเน้นในเรื่องโลกสาม . . . เพื่ออมมเมาให้ปกครองได้ง่าย ๆ" ตลอดจนไม่เห็นด้วยกับการนำสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ซึ่งสุลักษณ์ฯ เห็นว่าเป็นสิ่งสำคัญในเรื่องความเป็นไทย มาใช้ในลักษณะสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อประโยชน์ในทางการเมืองไม่ใหญ่โตปกครองเพียงคึกคักคานการกระทำของรัฐ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ค: ๒๙ - ๓๐)

อาจจะแก้ปัญหาที่ใดหรือแก้ไม่ได้ก็ได้ หรือเป็นการวางรากฐานต่อไปก็ได้" กล่าวโดยสรุป พุทธศาสนามีอิทธิพลต่อความคิดของสุลักษณ์ อย่างแน่นอน

ข. สุลักษณ์ มีความคิดทางการเมืองอย่างไร

๑. ทัศนะต่อการเมือง ผู้เขียนพบว่า นอกจากสุลักษณ์ จะมองการเมืองในความหมายที่ว่า "การเมืองเป็นเรื่องของอำนาจ" (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๑๘: ๑๑๕) แล้ว สุลักษณ์ ยังมีทัศนะเกี่ยวกับการเมืองที่สอดคล้องกับการเมืองในความหมายที่หมายถึง "การจัดสรรคุณค่าในสังคม" และในความหมายที่ว่า "เป็นการประสานประโยชน์ของกลุ่มคนในสังคม" อีกด้วย กล่าวคือ

ก) ในแง่ของอำนาจ สุลักษณ์ เห็นว่าหากมองการเมืองในความหมายที่ว่าด้วยเรื่องของอำนาจซึ่งเป็นความหมายหลักแล้ว จะต้องจับประเด็นให้ได้ว่าในสังคมขณะนั้นอำนาจทางการเมืองที่แท้จริงอยู่ที่ไหน ดังที่สุลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ค: ๕๕) กล่าวว่า "เวลาพูดถึงการเมือง พูดถึงอะไร พูดถึงอำนาจ อำนาจอยู่ตรงไหน . . . และมีนสำคัญต่อคนส่วนใหญ่ในประเทศอย่างไร คิดอันนี้ . . . ชักมากขึ้นเท่าไร โอกาสจะเดินใหญ่ก็ต้องจะมีมากขึ้น" สุลักษณ์ เห็นว่าขณะนี้อำนาจที่แท้จริงตกอยู่กับกลุ่มกองทัพ มิได้ตกอยู่กับประชาชน และการที่กองทัพมีอำนาจอยู่เบื้องหลังการเมืองมีผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของประชาชน เพราะงบประมาณรายจ่ายของประเทศส่วนใหญ่จะถูกนำไปใช้ในด้านการทหาร ในขณะที่ประชาชนส่วนใหญ่ยากจน (ส. ศิวรักษ์, บรรยาย: ๒๐)

ข) ในแง่ของการจัดสรรคุณค่าในสังคม สุลักษณ์ มองการเมืองอีกด้านหนึ่งสอดคล้องกับการเมืองในความหมายของการจัดสรรคุณค่าในสังคมในแง่ที่อำนาจทางการเมืองมีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายการพัฒนาประเทศ อันเป็นแนวทางในการจัดสรรคุณค่าในสังคม สุลักษณ์ ไม่เห็นด้วยกับแนวทางในการพัฒนาประเทศที่เน้นคุณค่าทางวัตถุดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน อันเป็นผลมาจากการพัฒนาประเทศตามระบบทุนนิยม*

* สุลักษณ์ เห็นว่าระบบสังคมนิยมในปัจจุบันก็ไม่แตกต่างจากระบบทุนนิยมเท่าไรนัก โดยเขาเรียกว่าเป็นระบบทุนนิยมโดยรัฐ

เพราะเห็นวาระขบถนิยมเป็นระบบที่ทำให้คนรวยยิ่งรวยขึ้น ในขณะที่คนจนยิ่งจนลง การผูกขาดทางเศรษฐกิจทำให้การจัดสรรคุณค่าไม่เป็นธรรม มีการกดขี่ เบียดเบียนกัน ระหว่างคนรวยกับคนจน เมืองกับชนบท ซึ่งผลประโยชน์จะตกอยู่กับคนเพียงส่วนน้อย ในขณะที่คนส่วนใหญ่ยากไร้และได้รับผลกระทบในทางลบจากระบบนิเวศวิทยาที่เสียสมดุล เพราะความโลภของคนส่วนน้อยเหล่านี้ สุลักษณ์ฯ ได้เสนอแนะแนวทางการพัฒนาประเทศที่เน้นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ เป็นเป้าหมายในการพัฒนามากกว่าการเน้นที่ผลสำเร็จทางวัตถุ กล่าวคือ เป็นการพัฒนาที่มุ่งส่งเสริมศักยภาพในการสร้างสรรค์ ความเป็นมนุษย์ที่แท้ ซึ่ง เน้นผลการพัฒนาที่คุณภาพของจิตใจมนุษย์แทนที่จะมุ่ง เน้นผลในเชิงปริมาณทางวัตถุ สุลักษณ์ฯ เห็นว่าการพัฒนาในแนวนี้นี้แม้ว่าจะมีความเจริญทางวัตถุ น้อยและค่อยเป็นค่อยไปช้ากว่าแนวความคิดแบบแรก ซึ่งนิยมกันในปัจจุบันก็ตาม แต่จะทำให้การจัดสรรคุณค่าในสังคมมีลักษณะกระจายกันออกไปทั่วถึงและมีลักษณะที่ใกล้เคียงกันมากกว่า การเอาโรคเอาเปรียบในสังคมจะมีน้อยกว่า เพราะความเจริญทางจิตใจ อันมีพื้นฐานมาจากศาสนธรรมจะเป็นตัวเกื้อกูล ช่วยให้เกิดความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคมมีลักษณะ เป็นการร่วมมือกันมากกว่าแข่งขันชิงดีชิงเด่นกัน (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๔ ก: ๔ - ๗๐)

ค) ในแง่ของการประสานประโยชน์ของกลุ่มคนในสังคม การมอง การเมืองอีกลักษณะหนึ่งของสุลักษณ์ฯ ซึ่งผู้เขียนพบว่าสอดคล้องกับความหมายของการเมืองในแง่การประสานประโยชน์ของกลุ่มคนในสังคมก็คือ การอยู่ร่วมกันในสังคมใน ลักษณะที่ต้องเกื้อกูลอาศัยซึ่งกันและกัน ยอมรับฟังความคิดเห็นของกันและกัน แม้จะเป็น ความคิดเห็นของคนส่วนน้อยในสังคม โดยสุลักษณ์ฯ เน้นการประสานประโยชน์ระหว่าง ผู้ปกครองกับผู้ใต้อปกครอง เป็นสำคัญ ทำให้ทุกฝ่ายในสังคมมีการระดมอดวยในสิ่งที่จะเป็น ประโยชน์แก่ส่วนรวม ซึ่งสุลักษณ์ฯ ได้เสนอให้ดูตัวอย่างบทบาทของพุทธศาสนาที่ทำหน้าที่ เป็นตัวเชื่อมระหว่างผู้ปกครอง กับผู้ถูกปกครองในสังคมไทยมาตั้งแต่อดีต โดยพระ- ภิกษุสงฆ์จะเป็นผู้นำให้ต่างฝ่ายต่าง เห็นประโยชน์ของการประสานประโยชน์กันและกัน และยังสามรถเข้าใจกับทั้ง ๒ ฝ่ายตลอดเวลา (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๒๕ - ๒๖) แต่ปัจจุบันสุลักษณ์ฯ เห็นว่าการประสานประโยชน์เปลี่ยนแปลงไปในลักษณะ เป็นการ ประสานผลประโยชน์กันเองของคนกลุ่มน้อยที่ได้เปรียบในสังคมเท่านั้น ซึ่งสุลักษณ์ฯ

เห็นว่ายังไม่ใช้การประสานประโยชน์ที่แท้จริง ซึ่งจะต้องเป็นการประสานประโยชน์ระหว่างคนทุกหมู่เหล่าในสังคม (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ค: ๔๑ - ๔๓)

กล่าวโดยสรุป สุลักษณ์ฯ มีทัศนะต่อการเมืองในความหมายที่ว่า เป็นเรื่องเกี่ยวกับอำนาจเป็นสำคัญ อันจะโยงไปสู่การพัฒนาประเทศในแนวทางใดแนวทางหนึ่ง ซึ่งเป็นการมองการเมืองในแง่การจัดสรรคุณค่าในสังคม และโยงไปสู่การเปิดใจกว้างรับฟังความคิดเห็นของฝ่ายต่าง ๆ อันเป็นการมองการเมืองในแง่ของการประสานประโยชน์ของกลุ่มคนในสังคมด้วย ผู้เขียนพบว่า สุลักษณ์ฯ มีทัศนะต่อการเมืองที่มุ่งเน้นการเมืองในลักษณะที่เป็นเรื่องของศิลป (arts) มากกว่าลักษณะที่เป็นเรื่องของศาสตร์ (science) และมุ่งเน้นการแก้ระบบโดยเริ่มแก้ไขที่คุณภาพของปัจเจกบุคคลเป็นสำคัญ

๒. การเมืองควรมีเป้าหมายอย่างไร แม้ว่าการเมืองจะเป็นเรื่องของ การที่คนส่วนน้อยใช้อำนาจปกครองคนส่วนใหญ่เสมอไม่ว่าการใช้อำนาจนั้นจะเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขของคนส่วนใหญ่หรือไม่ก็ตาม แต่สุลักษณ์ฯ ก็เห็นว่าการเมืองที่ดีควรมีเป้าหมายเพื่อประโยชน์และความสุขของคนส่วนใหญ่เป็นสำคัญ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ค: ๔๔) ผู้เขียนพบว่าเป้าหมายดังกล่าวแม้ว่าจะมีปัญหาอยู่บ้าง เช่น เป้าหมายเพื่อประโยชน์และความสุขของคนใหญ่นั้นคืออะไร ระหว่างเป้าหมายทางวัตถุกับจิตใจจะเลือกอย่างไร เป็นต้น แต่ก็นับว่าเป็นเป้าหมายที่หลายฝ่ายเห็นพ้องต้องกันหรืออย่างน้อยก็แสดงออกต่อสาธารณชนในลักษณะนี้ ซึ่งสุลักษณ์ฯ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ช: ๑๑) กล่าวว่า "โดยรากฐานของการเมืองนั้น อยู่ที่การยอมรับของราษฎร ถ้าราษฎรไม่ยอมรับมันจะปกครองได้อย่างไร"

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๓. การเมืองกับจริยธรรม* สุลักษณ์า ปฏิเสธทัศนะซึ่งเป็นอิทธิพลของ แนวความคิดแบบตะวันตกในปัจจุบันที่ว่า ควรแยกการเมืองออกจากความเชื่อถือและ จริยธรรมทางศาสนา เพื่อให้การเมืองมีลักษณะที่เป็นทางโลก (Huntington 1968: 34 - 39) สุลักษณ์า เห็นว่าจริยธรรมต้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับการเมือง เศรษฐกิจและสังคมแยกออกจากกันไม่ได้ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๖๒) จริยธรรมจะ ต้องเป็นกรอบของกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์รวมทั้งเรื่องการเมือง มิฉะนั้นการเมืองจะ เป็นเรื่องของความชั่วร้าย เพราะสุลักษณ์า เน้นถึงการมีชีวิตอยู่ในสังคมต้องเป็นชีวิตที่ดี ที่สามารถพัฒนาศักยภาพที่ส่งเสริมความเป็นมนุษย์ที่มีคุณภาพทางจิตใจด้วย เป็นเรื่องของ การพัฒนาเหตุผลควบคู่กับอารมณ์ ไม่ใช่คำนึงแต่เหตุผลเพียงด้านเดียว วิธีการกับผลจะ ต้องไปด้วยกัน สุลักษณ์า ตั้งข้อสังเกตว่า วิทยาการจากตะวันตกมักละเลยความสำคัญ ของจริยธรรม ทำให้เป็นวิชาการที่มีลักษณะอธรรมที่ถูกกิเลสอสุจริต คือ โลภะ โทสะ โมหะ ครอบงำ ดังที่สุลักษณ์า (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ข: ๘๒, ๑๐๗) กล่าวไว้

* สุลักษณ์า ได้อธิบายความหมายของคำที่มีความหมายคล้ายคลึงกัน ๓ คำ คือ คุณธรรม (virtues) ศีลธรรม (morality) และจริยธรรม (ethics) ไว้ว่า "คุณธรรม" คือสิ่งซึ่งทรงไว้ซึ่งคุณงามความดีที่พึงปรารถนา ซึ่งถ้าแปลโดยเน้นเนื้อหา ยอมรับรวมถึงศีลธรรมและจริยธรรม โดยที่ "ศีลธรรม" หมายถึงสิ่งซึ่งทรงไว้ซึ่งความเป็น ปกติ คือการไม่เอาเปรียบตนเองและผู้อื่น เป็นคำที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาโดยตรง ส่วน "จริยธรรม" เป็นคำที่ขยายกว้างออกไปรวมถึงศาสนาอื่นใดด้วย ซึ่งก็หมายถึง การทรงไว้ซึ่งการปฏิบัติที่ดีงาม ไม่จำเป็นต้องเป็นศีลในพุทธศาสนา แมวาคำทั้งสาม ในแง่ที่แปลเป็นภาษาอังกฤษจะไม่เป็นไวยากรณ์ซึ่งกันและกัน แต่ก็เป็นคำซึ่งมีความหมาย ใกล้เคียงกัน นอกจากนี้สุลักษณ์า เห็นว่าจริยธรรมที่แท้จริงในเนื้อหาก็คือ การไม่เอา-เปรียบเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ซึ่งสุลักษณ์า ถือว่าเป็นนัยที่เป็นสากลใช้ได้กับทุกศาสนา (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ค: ๑๔๔)

วิชาที่มาจากฝั่งนั้น . . . ไม่ใช่ amoral เลย ๆ . . . มัน immoral . . . สอนให้คนจำนวนน้อยเอาเปรียบคนจำนวนมาก รัฐศาสตร์สอนให้คนจำนวนน้อยเป็นผู้ปกครองคนส่วนใหญ่ วิชาเศรษฐศาสตร์ สอนคนจำนวนน้อยที่รวยกว่าเอาเปรียบคนที่ยากจนกว่า เวลานี้ . . . โลกจริต . . . ครอบงำไปหมด

ผู้เขียนพบว่า แนวความคิดเกี่ยวกับการเมืองกับจริยธรรมว่าจะควรแยกหรือควรสัมพันธ์กันอย่างไรไกลซิดนั้น เป็นทัศนะที่แตกต่างกันมาโดยตลอด แม้ในอารยธรรมอินเดีย ดังเช่นแนวความคิดของสำนักธรรมสูตร กับแนวความคิดของเกาฏิลยะ*

(จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะอักษรศาสตร์ ๒๕๒๕: ๕๗) เป็นคน

๔. การใช้อำนาจทางการเมืองควรเป็นอย่างไร ดังที่ไคกลาวในข้อ ๓ แลว่า สุลักษณ์ เห็นว่าการเมืองต้องสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับศาสนา การใช้อำนาจทางการเมืองจึงควรคำนึงถึงการใช้อำนาจที่เป็นธรรม คือไม่ใช้อำนาจควยวิธีการบังคับทั้งทางร่างกายและจิตใจ หรือควยวิธีการหลอกล่อให้อีกฝ่ายอยู่ในอำนาจ แต่ควรใช้อำนาจโดยคำนึงถึงระบบคุณค่าที่ควบคุมความประพฤติปฏิบัติโดยพื้นฐานของคนในสังคม อันเป็นวิธีที่ผู้กระทำตามทำควยความสมัครใจ ไม่ใช่ทำเพราะความกลัวหรือถูกหลอกล่อ การที่

* เกาฏิลยะ (Kautilya) หรือ วิษณุคุปต์ (Vishanugupta) หรือจันกยะ (Chanakya) เป็นพราหมณ์ผู้วางแผนการโค่นล้มกษัตริย์ราชวงศ์นันทะ (Nanda Dynasty) อันเป็นราชวงศ์ที่ครองแคว้นมคธ (Magadha) มาตั้งแต่สมัยพุทธกาล แล้วสถาปนาพระเจ้าจันทรคุปต์ (Chandragupta) ซึ่งเป็นอัยกาของพระเจ้าอโศกมหาราชขึ้นเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์เมารยะ (Mauryan Dynasty) เมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ ๓ เกาฏิลยะได้เขียนหนังสือเล่มหนึ่งชื่อ "อรรถศาสตร์" (Arthashastra) ซึ่งมีสาระคล้ายคลึงกับหนังสือชื่อ "The Prince" ของแมคเคียเวลลี (Machiavelli) และได้รับสมญาว่าเป็นแมคเคียเวลลีแห่งอินเดีย (ชัยอนันต์ สมุทวณิช ๒๕๑๗: ๔๖ - ๕๕)

จะใช้อำนาจในลักษณะนี้ไ้จะต้องมีพื้นฐานทางจริยธรรมมารองรับ การตัดสินใจหรือการออกคำสั่ง หรือการวางกฎเกณฑ์ในสังคมต้องคำนึงถึงมาตรฐานทางจริยธรรมของสังคมนั้น ๆ เสมอ และต้องคำนึงถึงความยินยอมของประชาชนประกอบด้วย (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๐: ๑๕๕ - ๑๖๒) การใช้อำนาจทางการเมืองจึงควรเป็นไปในลักษณะที่ไม่กดขี่ข่มเหง ฉ้อฉลคดโกงประชาชน และจำกัดการใช้ให้น้อยที่สุดอีกด้วย

ผู้เขียนพบว่าทัศนคติดังกล่าวเป็นการมองการใช้อำนาจจากผู้ที่อยู่ภายนอกแวดวงแห่งอำนาจ ซึ่งเรื่องนี้เป็นเรื่องที่มีปัญหาไม่ใช่น้อยในการตีความในรายละเอียด เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับทัศนคติของบุคคลและกลุ่มชนที่โดยปกติแล้วอาจจะมีผลประโยชน์สอดคล้องหรือขัดแย้งกันก็ได้ แม้เรื่องที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าในทางศาสนธรรมก็ยิ่งเป็นประเด็นที่ไม่อาจหาข้อยุติตกลงกันได้ง่าย ๆ แม้วางจะมีแนวความคิดในการพยายามยอมรับสิ่งที่พอจะรวมกันได้เพื่อให้เป็นหลักการวาง ๆ สำหรับทุกฝ่าย คือ การที่ต่างฝ่ายต่างไม่ควรเบียดเบียนซึ่งกันและกันก็ตาม นอกจากนี้การใช้อำนาจที่น้อยที่สุดนี้จะใช้สิ่งใดเป็นมาตรวัดที่ได้รับการยอมรับของทุกฝ่ายในสภาพที่สังคมเป็นสังคมขยายใหญ่และมีความซับซ้อนเป็นอันมากเช่นในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม หากการใช้อำนาจทางการเมืองจะพึงกระทำอย่างระมัดระวังโดยหวังว่าจะกระทำโดยคำนึงถึงความเป็นธรรมแก่มหาชนไ้ไ้มากเท่าไร แม้จะไม่สามารถกระทำไ้ทั้งหมด แต่ก็จะเป็นการดีกว่าการที่จะละเลยและมองข้ามความสำคัญของเรื่องนี้ไปโดยไม่สนใจเลย

๕. ลักษณะการใ้แนวทางประชาธิปไตย สุลักษณ์ฯ เห็นด้วยกับแนวความคิดแบบประชาธิปไตยในลักษณะที่เป็นวิถีชีวิตมากกว่าที่เป็นรูปแบบการปกครอง และปฏิเสธแนวความคิดแบบเผด็จการทุกรูปแบบ กล่าวคือ สุลักษณ์ฯ พิจารณาถึงเนื้อหาสาระของแนวความคิดประชาธิปไตยมากกว่าที่จะยึดอยู่กับรูปแบบระบบการปกครองของประเทศที่ถือว่าเป็นแม่แบบไม่ว่าจะเป็นอังกฤษ ฝรั่งเศส หรือสหรัฐ การใ้แนวทางประชาธิปไตยของสุลักษณ์ฯ มีลักษณะเป็นการนำหลักการทั่วไปของประชาธิปไตยมาดัดแปลงประยุกต์ใช้เพื่อให้เหมาะสมกับแต่ละประเทศที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาและคุณลักษณะพิเศษแตกต่างกัน สุลักษณ์ฯ เห็นว่าหลักการทั่วไปที่สำคัญประการหนึ่งของประชาธิปไตย คือ ความมีใจกว้าง ซึ่งสิ่งเหล่านี้ก็มีอยู่ในวัฒนธรรมดั้งเดิมของไทยไม่ใช่น้อย วัฒนธรรมดังกล่าวได้รับอิทธิพลส่วนหนึ่งมาจากพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน สุลักษณ์ฯ ไม่เห็นด้วยกับการ

ใช้รูปแบบประชาธิปไตยที่นำมาจากต่างประเทศมาเป็นเกณฑ์ตัดสินความเป็นประชาธิปไตย เพราะสัญลักษณ์ เห็นว่าเป็นการคำนึงถึงแต่เปลือกและกระพี้ของประชาธิปไตย มิได้คำนึงถึงแก่นแท้ของประชาธิปไตย ดังเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบันทั้งในและต่างประเทศ

สัญลักษณ์ ปฏิเสธรูปแบบการปกครองประชาธิปไตยทั้งแบบนายทุนและแบบคอมมิวนิสต์ เพราะสัญลักษณ์ เห็นว่ารูปแบบการปกครองดังกล่าวแท้จริงเป็นการผูกขาดอำนาจทางการเมืองอยู่กับกลุ่มนายทุน เช่นเดียวกับประชาธิปไตยแบบรวมศูนย์ที่อำนาจการเมืองที่แท้จริงถูกผูกขาดตกอยู่กับพรรคซึ่งใช้วิธีเผด็จการ อำนาจในการตัดสินใจทางการเมืองมิได้ตกอยู่กับประชาชนดังที่ทั้งพรรคของนายทุนและพรรคคอมมิวนิสต์กล่าวอ้าง แม้ว่ารูปแบบการปกครองของประชาธิปไตยรวมศูนย์แบบคอมมิวนิสต์จะเอื้ออาทรต่อคนส่วนมากได้ในระยะแรก ๆ แต่สัญลักษณ์ ก็ปฏิเสธวิธีการที่ใช้คือเผด็จการโดยพรรค ซึ่งสัญลักษณ์ เห็นว่าจะเป็นอันตรายในระยะยาว (พระประชา ปสันนชัยโม ๒๕๒๖: ๓๕) อย่างไรก็ดี แม้ว่าสัญลักษณ์ จะไม่เห็นด้วยกับประชาธิปไตยแบบตะวันตกดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบันซึ่งสัญลักษณ์ เรียกว่า "ประชาธิปไตยปะทะตาแปง" แต่เขาก็ยอมรับว่าการมีประชาธิปไตยแต่เพียงรูปแบบนี้ก็ยิ่งดีกว่าการเป็นเผด็จการเต็มรูปแบบ (สัญลักษณ์ ศิวรักษ์ ก, สัมภาษณ์)

สัญลักษณ์ ใ้เสนอแนะให้กลับมาสนใจศึกษาวัฒนธรรมไทยดั้งเดิมและพุทธศาสนา ซึ่งเขาเห็นว่ามึหลายสิ่งหลายอย่างที่มีลักษณะเป็นประชาธิปไตยโดยเนื้อแท้ เพราะเน้นถึงเรื่องความใจกว้างและการอ่อนน้อมถ่อมตน การมีเสรีภาพในความคิดและรูปแบบการปกครองที่กระจายอำนาจไปสู่ส่วนย่อย ๆ ในสังคม โดยเฉพาะสังคมสงฆ์ในอุคมคติ ซึ่งในระยะแรก ๆ มีลักษณะก้าวไกลไปถึงการเป็นสังคมอนาธิปไตยที่ปราศจากการปกครอง (คือการปกครองไม่จำเป็น ไม่ใช่สภาพการที่เกิดการจลาจลวุ่นวายสับสนในสังคม) และเป็นสังคมคอมมิวนิสต์ในอุคมคติอีกด้วย (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ข: ๒๒ - ๒๓) สัญลักษณ์ จึงใ้เสนอให้ศึกษาถึงสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ให้เขาใจอย่างชัดเจนแล้วนำมาใช้เป็นแนวทางประยุกต์ใช้กับแนวความคิดอื่น ๆ ที่มาจากต่างประเทศ เพื่อกระจายอำนาจในการตัดสินใจปัญหาต่าง ๆ ของสังคมไปยังส่วนย่อยของสังคมเท่าที่จะทำได้ให้มากที่สุด

ผู้เขียนเห็นว่าความคิดดังกล่าว เป็นแนวความคิดที่ปฏิเสธการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง ซึ่งในแง่หนึ่งก็มีเหตุผล เพราะการที่สังคมขยายใหญ่และซับซ้อนไม่อาจที่จะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ใดอย่างทั่วถึงด้วยการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง ควรกระจายอำนาจให้กับส่วนย่อย ๆ ในสังคม แต่ขณะเดียวกันเพราะสังคมขยายใหญ่และซับซ้อนนี้เองที่จำเป็นจะต้องมีการรวมอำนาจส่วนหนึ่งไว้ที่ศูนย์กลาง เพื่อแก้ไขปัญหาระเบิดรุนแรงควน ปัญหาจึงอยู่ที่ว่าจะจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างการรวมและการกระจายอำนาจในแต่ละสังคมและกาลเวลาในลักษณะเช่นไรจึงจะสอดคล้องกับสภาพการณ์ในขณะนั้น ๆ การที่จะกระจายอำนาจให้แต่ละส่วนย่อยในสังคมมากเกินไปก็อาจจะเป็นปัญหาเช่นเดียวกับการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลางมากเกินไป

อย่างไรก็ดี แนวความคิดของสุลักษณ์ฯ ในลักษณะที่เรียกว่า village republic (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ค: ๗๗ - ๗๘) ดังกล่าวนี้นี้ ผู้เขียนเห็นว่า มีประโยชน์หากสามารถดำเนินการได้จริงในส่วนที่เป็นสังคมย่อย ๆ ที่แทรกกระจายอยู่ในสังคมใหญ่ โดยจะเป็นการคานอำนาจกับการใช้อำนาจของศูนย์กลางที่เกินเลยไป แต่จะนำมาใช้กับสังคมใหญ่ทั้งหมดได้หรือไม่ ผู้เขียนเห็นว่ายังเป็นปัญหาเพราะสามารถแตกกระจายรูปแบบในชั้นวิธีการปฏิบัติออกไปได้มากมายและมีอาจกำหนดคุณภาพของคนให้อยู่ในศีลธรรมหรือให้มีใจกว้างใจเหมือนกันหมด ซึ่งก็มีได้ทำให้ปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ หมกคลุ่นไปได้ แต่อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนเห็นว่า การตัดสินใจเกี่ยวกับกิจการสาธารณะชั้นพื้นฐาน เช่น งานที่พึงเป็นหน้าที่ของเทศบาลและสภาตำบล พึ่งได้รับการส่งเสริมและกระจายให้ประชาชนดำเนินการมากที่สุด โดยที่อำนาจส่วนกลางควรเป็นเพียงผู้สนับสนุนเท่านั้น

๖. ทัศนะต่อสถาบันทางการเมือง สุลักษณ์ฯ เห็นว่าสถาบันทางการเมืองของไทย ซึ่งตอกเลียนระบบการเมืองการปกครองมาจากตะวันตก โดยไม่คำนึงถึงพื้นฐานทางวัฒนธรรมดั้งเดิมของสังคมที่มีบางสิ่งค้างอยู่แล้วนั้น ปัจจุบันเป็นสถาบันที่ไม่ทำงานและเป็นระบบที่ยังไม่สอดคล้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่ นอกจากนี้สถาบันทางการเมืองเหล่านี้ยังคงอยู่ใต้อิทธิพลทางเศรษฐกิจของคนส่วนน้อยที่อยู่เบื้องหลังการตัดสินใจต่าง ๆ อีกด้วย (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๓๒๔) กล่าวคือ

ก) ฝ่ายนิติบัญญัติ สู้ดิ้นเห็นว่าสถาบันรัฐสภาในปัจจุบันยังไม่ได้เป็นตัวแทนของประชาชนส่วนใหญ่อย่างแท้จริง เพราะเป็นระบบที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนไทย ซึ่งผู้ที่สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศพยายามยึดเย็บคิให้ประชาชนพอใจ แต่เพียงรูปแบบภายนอก โดยไม่เข้าใจพื้นฐานสังคมไทยและพุทธศาสนา แม้วาจะกระทำด้วยความหวังดี แต่ก็ทำให้เป็นระบบที่ไม่มีความหมายสำหรับคนไทยทั่วไป ดังที่ผู้สัจฉิ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๓๒๔) กล่าวว "รัฐสภาที่เป็นอยู่ เป็นของเล่นของคนจำนวนหนึ่ง" เป็นสาเหตุให้ผู้สัจฉิ ไม่นใจระบบดังกลวรวมทั้งระบบการเลือกตั้ง ซึ่งผู้สัจฉิ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ค: ๕๓ - ๕๔) กล่าวว

เลือกตั้ง. . . ผมเห็นว่า เป็นของเล่นของนักการเมืองจำนวนน้อย ผมไม่มีความสนใจ. . . เวลา นี้เขาจะให้เราเห็นวอำนาจสูงสุดอยู่ที่สภา สภา นี้เป็นตัวแทนของคนจำนวนน้อย แมแต่สภาผู้แทนราษฎร คนส่วนใหญ่ที่จะเขาไปในนั้นใครจะตองเป็นกลุ่มผู้มีอำนาจเพียงไม่กี่กลุ่ม. . . ผมเห็นพวกนี้เป็นภาพมายาทั้งสิ้น. . . ไม่มีประโยชน์. . . มันเป็นไซนโรงหนึ่ง. . . เขามาประชันกัน

ข) ฝ่ายบริหาร สู้ดิ้นเห็นว่าสถาบันฝ่ายบริหาร ทั้งที่เป็นรัฐบาลและระบบราชการไมวจะเป็นสถาบันราชการทหารหรือสถาบันราชการพลเรือน เป็นเรื่องของอภิสิทธิ์ที่มุ่งผลประโยชน์ของตัวสถาบันเป็นสำคัญ การกระทำที่เป็นผลประโยชน์แก่ประชาชนมักจะเป็นเพียงผลพลอยได้ รัฐควรมีหน้าที่ดำเนินการ

* ในเรื่อง นี้ ผู้สัจฉิ พยายามชี้แจงวเขา มุ่งโจมตีสัระบบ เพราะเกอฏลให้เกิความชั่วร้ายเป็นสำคัญ มิไคมุ่งโจมตีสัที่ตัวบุคคลผู้ใดคนหนึ่ง เขาเสนอให้ประชาชนพยายามช่วยเหลือตนเองให้มากที่สุดอยามัวหวังพึ่งอำนาจรัฐและเรียกรองให้อำนาจรัฐแทรกแซงชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในน้อยที่สุด เพราะรัฐมักไม่เข้าใจจิตใจและความตองการของประชาชน มักจะตัดสินใจปัญหาการมองปัญหาจากจุดยืนของคนเพียงอย่างเดียว ดังนั้นหน้าที่สำคัญประการหนึ่งของประชาชนก็คือ การคัดค้านการกระทำของรัฐ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ข: ๕๔)

แต่เฉพาะงานที่ประชาชนไม่กระทำ แต่ปัจจุบันรัฐขยายขอบเขตการทำงานออกไปควบคุมและแย่งงานที่ประชาชนเคยร่วมมือกันทำเองได้ในชุมชนของตนเองแล้วก็ไม่สามารถบริหารงานใหม่มีประสิทธิภาพได้ ดังที่สุลักษณ์ (ก, สัมภาษณ์) โดยยกตัวอย่างเรื่องการทำควาสะอาดในชุมชน ซึ่งแต่เดิมประชาชนจะช่วยเหลือกันเอง แต่ปัจจุบันเป็นหน้าที่ของเทศบาล แล้วรัฐบาลก็แย่งงานหลายต่อหลายเรื่องไปจากเทศบาลอีกทอดหนึ่ง ซึ่งก็ไม่สามารถทำได้ดีกว่าเดิมและยังทำลายระบบความร่วมมือของสังคมย่อย ๆ ซึ่งเคยมีอิสระและร่วมกันตัดสินใจปัญหาของชุมชนของตนลงอีกด้วย (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ข: ๕๔)

ค) ฝ่ายตุลาการ สุลักษณ์ มีความเห็นว่า สถาบันฝ่ายตุลาการเป็นระบบที่ลอกเลียนแบบมาจากตะวันตกในยุคอาณานิคม ไขรูปแบบของความศักดิ์สิทธิ์เพื่อสร้างมายาให้ประชาชนยอมรับนับถือ มีค่าหนึ่งถึงความเป็นจริงเท่าที่ควร ซึ่งก็ไม่แตกต่างไปจากสถาบันอื่น ๆ เท่าไรนัก

โดยสรุป สุลักษณ์ เห็นว่าสถาบันต่าง ๆ เหล่านี้จะมีประโยชน์ต่อเมื่อเป็นสถาบันที่เอื้ออาทรเกื้อกูลแก่ประชาชน ซึ่งสุลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ข: ๕๕) เสนอแนะว่าบุคคลที่อยู่ในสถาบันเหล่านี้จะต้อง ๑. เสียสละใหม่มากขึ้น ไม่ใช่ถือเพียงว่าตนไม่ทุจริตฉ้อราษฎร์บังหลวงเท่านั้นก็เพียงพอ ๒. ต้องมีความอ่อนน้อมถ่อมตนมากขึ้น และ ๓. ต้องเรียกร้องให้สถาบันของตนมีอำนาจและอิทธิพลน้อยลงด้วย

ผู้เขียนเห็นว่าความคิดเหล่านี้มีประโยชน์ แต่ก็มีลักษณะเป็นอุดมคติอยู่มาก สองข้อแรกนั้นมีทางเป็นไปได้ในทางปฏิบัติมากกว่าข้อ ๓. ซึ่งสามารถก่อให้เกิดโคควย การส่งเสริมการสร้างสรรคจิตสำนึกดังกล่าวอันเป็นเรื่องที่แต่ละปัจเจกชนสามารถทำได้ แต่ข้อ ๓. นั้นต้องใช้คุณภาพของบุคคลในระบบในปริมาณที่มากเพียงพอและต้องอาศัยพลังกดดันจากภายนอกระบบอีกด้วย หากระบบสามารถปรับตัวได้เหมาะสมก็จะดำรงอยู่ได้โดยปราศจากความรุนแรง ซึ่งเป็นเรื่องที่ยากแก่การคาดการณ์และต้องอาศัยความหวังอยู่มาก อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนพบว่าแม้ว่าสุลักษณ์ จะไม่พอใจระบบของสถาบันทางการเมืองดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบันเท่าไรนัก แต่เขาก็ยอมรับว่าเป็นสิ่งที่ยังดีกว่าเผด็จการเต็มรูปแบบ เพียงแต่เขาต้องการทวงคิงว่าสิ่งเหล่านั้นยังไม่ใช่มุมงหมายที่พึงประสงค์ที่แท้จริง

๗. ทัศนะต่อพรรคการเมืองและนักการเมือง สุลักษณ์า ได้นิยามคำว่า

"นักการเมือง" ไว้ว่า (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ข: ๗๐ - ๗๑) คือ

คนที่สามชดมองเห็นนโยบายได้ชัด . . . รู้ความต้องการพื้นฐานราษฎรส่วนใหญ่ . . . มีความเป็นผู้นำและต้อง . . . ติดต่อข้าราชการประจำ พ่อคานาย-ธนาการไกล โดยบางครั้งต้องไปประสาน บางครั้งต้องตอดาน บางครั้งต้องชักนำ เพื่อให้การกระทำสัมฤทธิ์ผล ไม่ใช่ . . . ไช้แค่พระเดช . . . ต้องรู้จักใช้พระคุณด้วย

สุลักษณ์า เห็นว่านักการเมืองจะต้องสามารถรู้ว่าสิ่งใดจะนำความหายนะหรือความเจริญและเข้าได้กับทุกฝ่าย นักการเมืองไม่ใช่จะเป็นผู้ที่มีอำนาจเด็ดขาด บทบาทของนักการเมืองจึงเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน เพราะฐานอำนาจที่สำคัญที่สุดของนักการเมืองคือ มวลชน ซึ่งสุลักษณ์า เห็นว่านักการเมืองในปัจจุบันยังขาดคุณสมบัติดังกล่าวนี้ เป็นส่วนใหญ่ พรรคการเมืองบางพรรคในปัจจุบันก็สูญเสียฐานสนับสนุนของมวลชนซึ่งเคยมีอยู่บ้างในอดีต หรือมีเดมะนั้นก็มีแต่นักการเมืองและพรรคการเมืองที่พยายามใช้วิธีมอมเมาคนส่วนใหญ่ให้หลงใหล หรือที่เรียกว่า demagogue ซึ่งจะเป็นสภาวะที่เลวร้ายมาก

ผู้เขียนพบว่าสุลักษณ์า ประารถนาที่จะเห็นการรวมตัวของประชาชนในแต่ละส่วนย่อยของสังคมขึ้นมา เพราะเห็นว่าจะเป็นการแก้ปัญหาที่คนเหตุ ซึ่งแน่นอนว่าจะต้องอาศัยเวลาและความเชื่อมั่นศรัทธา รวมทั้งความอดทนเป็นอันมาก อันเป็นแนวทางในการพัฒนาระบบพรรคการเมืองในระยะยาวอีกลักษณะหนึ่ง แต่ก็คงจะต้องพัฒนาไปควบคู่กับรูปแบบที่เป็นอยู่ในปัจจุบันที่แม้จะมีข้อบกพร่องมากมาย เพราะในสภาพที่สุลักษณ์าอยู่ภายนอกระบบอำนาจและมีใค้มีสื่อสารมวลชนที่จะเป็นเครื่องมือขยายแนวความคิดได้อย่างเพียงพอ ในขณะที่มีผู้เสนอแนวความคิดและค่านิยมที่หลากหลาย ซึ่งต่างก็แสดงทัศนะว่าต้องการประชาธิปไตย แม้ว่าแนวทางที่เสนอนั้นจะแตกต่างกันตั้งที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ทำให้การยอมรับแนวความคิดของผู้ใค้หนึ่งมีลักษณะกระจัดกระจายไม่เป็นเอกภาพทางความคิด โดยเฉพาะแนวความคิดที่มีลักษณะอุดมคติค่อนข้างสูง ซึ่งจะต้องอาศัยศรัทธาและการคาดหวังว่าจะสามารถผลักดันให้เป็นจริงได้ ดังเช่นแนวความคิดของสุลักษณ์า เป็นต้น จึงเป็นเรื่องที่ยากไม่ใช่น้อยที่จะทำให้เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปได้

๘. สรุป ผู้เขียนพบว่าแนวความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์ฯ มีลักษณะ สอดคล้องกับประชาธิปไตยในความหมายที่ผ่านการประยุกต์แล้ว และใกล้เคียงกับลักษณะ อนาธิปไตย ในความหมายที่ว่า รัฐควรมีอำนาจน้อยที่สุด (มีได้หมายถึงสภาวะจลาจล วุ่นวายเพราะปราศจากรัฐบาล) กล่าวคือ สุลักษณ์ฯ ต้องการให้มีการกระจายอำนาจ ทางการเมืองให้ส่วนย่อย ๆ ของสังคมในระดับหมู่บ้าน ตำบล และชุมชนย่อยให้มากที่สุด ขณะเดียวกันก็จำกัดอำนาจของรัฐบาลกลางให้น้อยที่สุดด้วย เพราะสุลักษณ์ฯ (ก, สัมภาษณ์) เห็นว่า "งานของส่วนราชการตามกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ ขณะนี้ เป็น งานที่ไม่จำเป็นแทบทั้งสิ้น ผมเห็นว่า เป็นงานที่เอกชนสามารถกระทำกันเองได้" การที่คนส่วนใหญ่เชื่อว่าต้องอาศัยสถาบันและระบบต่าง ๆ เหล่านี้ นั่น สุลักษณ์ฯ เห็นว่า เป็นผลมาจากได้รับการกล่อมเกลாத่างสังคม (socialization) มาในลักษณะเช่นนี้ ซึ่งผู้มีอำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม เป็นผู้กำหนดให้ซับซ้อนขึ้นไปเรื่อย ๆ เพื่อให้คนส่วนใหญ่ยอมรับอำนาจและค่านิยมที่เห็นว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งจำเป็น หาก ประชาชนโดยเฉพาะนักศึกษาปัญญาชนซึ่งมีโอกาสในสังคมดีกว่ากลุ่มอื่น ๆ จะเป็นตัวอย่าง หันมาดำรงชีวิตอย่างง่าย ๆ โดยรู้เท่าทันระบบ สิ่งมายาเหล่านั้นก็ย่อมจะคงอยู่ไม่ได้ ซึ่ง สุลักษณ์ฯ เห็นว่าศาสนธรรมมีส่วนช่วยในการกล่อมเกลาท่างสังคมในลักษณะที่ส่งเสริมให้ คนหันมาร่วมมือกันแทนการแข่งขันซึ่งก็ชิงแก่กันเพราะหลงในมายาต่าง ๆ แต่ทั้งนี้ จะ ต้องมีการประสานกันระหว่างประชากรในซีกโลกต่าง ๆ ด้วย ซึ่งสุลักษณ์ฯ เห็นว่า ประชาชนคนรุ่นหนุ่มสาวในซีกโลกตะวันตกในปัจจุบันได้ค้นตัวในเรื่องนี้มากขึ้นแล้ว *

(ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๖ ค: ๔๔ - ๑๐๗)

ดังนั้นหากมองในแง่มุมกลับเกี่ยวกับการกล่อมเกลาท่างการเมืองและสังคม แล้ว ความคิดของสุลักษณ์ฯ ก็ไม่ใช่สิ่งเพื่อฝันเสียทีเดียว เพียงแต่เป็นแนวความคิดที่ กระทำได้ยากเพราะขาดเครื่องมือที่ช่วยในการสื่อเพื่อชักกล่อมเกล่าประชาชนในวงกว้าง ได้ เนื่องจากเป็นแนวความคิดของกลุ่มที่เป็นฝ่ายค้านในสังคมและเป็นความคิดที่สวนทางกับ

* ดังเช่น การเคลื่อนไหวของขบวนการต่อต้านอาวุธนิวเคลียร์ และขบวนการ Geen Peace ในยุโรปและอเมริกาในปัจจุบัน เป็นต้น

ความรู้สึกนึกคิดของคนในปัจจุบัน ซึ่งอาจจะได้รับการยอมรับมากขึ้นในอนาคต ดังเช่น
ที่แนวความคิดลักษณะนี้เริ่มมีบทบาททางการเมืองสูงขึ้นในยุโรป ทั้งนี้ปัจจัยที่สำคัญ
ประการหนึ่งคือสถานการณ์แวดล้อมในอนาคตและคุณภาพรวมทั้งประสิทธิภาพของฝ่ายที่มี
แนวความคิดในลักษณะเช่นนี้ที่จะสามารถให้การอบรมกล่อมเกลாத่างสังคมและการเมือง
ด้วยขบวนการศึกษานอกระบบ (ซึ่งพ้นจากการควบคุมของรัฐ) ได้มากน้อยเพียงไร

ค. พุทธศาสนามีอิทธิพลต่อความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์ฯ อย่างไร

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า สุลักษณ์ฯ มีความคิดทางการเมืองพื้นฐานในรูปของ
การปฏิเสธอำนาจการปกครองที่ตนเห็นว่าไม่เป็นธรรม การที่สุลักษณ์ฯ มีความคิดเช่นนี้
ผู้เขียนพบว่าส่วนหนึ่งเนื่องมาจากสุลักษณ์ฯ มีความเชื่อในเรื่องความสามารถของมนุษย์
ว่า มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองให้เป็นมนุษย์ที่แท้ได้คือ พ้นจากสภาพของสัตว์ที่อาศัยเพียง
แต่สัญชาตญาณตามธรรมชาติในการดำรงชีวิต* ซึ่งในเรื่องนี้มีกล่าวอยู่โดยทั่วไป
ในพุทธศาสนาเกี่ยวกับความสามารถของมนุษย์ที่จะพัฒนาตนเองเพื่อความ เป็นพุทธะ คือ
ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน เข้าใจสภาวะธรรมชาติตามความเป็นจริงและสามารถอยู่ร่วมกับ
สรรพสัตว์อื่นในธรรมชาติได้เป็นปกติสุข

เมื่อมนุษย์แต่ละคนพัฒนาตนเองได้แล้วก็จะสามารถปกครองตนเองและ
ร่วมกันอยู่ในสังคมอย่างสงบสันติได้ รัฐบาลมีหน้าที่เพียงสนับสนุนให้แต่ละหน่วยย่อยใน
สังคมสามารถพัฒนาตนเองได้เต็มที่ โดยปล่อยให้ปัจเจกชนและชุมชนย่อย ๆ ของสังคม
มีอิสระสามารถแก้ไขปัญหาของชุมชนได้ด้วยตนเอง รวมทั้งรับฟังความคิดเห็นของแต่ละ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* สุลักษณ์ฯ (ก, สัมภาษณ์) มีทัศนะเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า ที่จริงแล้วสภาพความ
เป็นอยู่ตามธรรมชาติก็ไม่เลวร้ายเท่าไร กล่าวคือแม้จะมีการเบียดเบียนกันบ้าง แต่ก็
มีความสมดุลย์ทางธรรมชาติ การที่มนุษย์ใช้ความเจริญทางเทคโนโลยีเพื่อตอบสนอง
กิเลสของตนอย่างไม่จำกัดและเกินความจำเป็นต่างหากที่ทำให้สภาวะธรรมชาติเสีย
ความสมดุลย์จนเกิดปัญหาในทางนิเวศวิทยา ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญของมนุษยชาติอยู่ใน
ขณะนี้

ส่วนย่อย ๆ ในสังคมเพื่อนำมาตัดสินใจเกี่ยวกับปัญหาส่วนรวมของสังคม มีใช้ให้รัฐบาลตัดสินใจแทนประชาชนและครอบงำความคิด ตลอดจนจำกัดอิสรภาพของหน่วยย่อยในสังคมผ่านระบบสื่อสารมวลชนและระบบการศึกษาซึ่งที่เป็นอยู่ทั่วไปในปัจจุบันไม่เฉพาะแต่ในประเทศไทย ทั้งนี้ผู้เขียนพบว่าความคิดทางการเมืองเกี่ยวกับการปฏิเสชาำนาจการปกครองที่ไม่เป็นธรรมของสุลักษณ์ฯ ดังกล่าวนั้นมีความสัมพันธ์สอดคล้องกับความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับพุทธศาสนา ซึ่งสุลักษณ์ฯ เชื่อว่า พุทธศาสนามีพื้นฐานที่ไม่กกดขี่เบียดเบียนกัน* ความสัมพันธ์ดังกล่าวนั้นมีสาระสำคัญสรุปได้ดังต่อไปนี้

๑. ความสัมพันธ์ทั่วไป อิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่อความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์ฯ ในเรื่องทีรัฐบาลควรใช้อำนาจเข้าแทรกแซงประชาชนให้น้อยที่สุดนั้น สังเกตได้จากคำกล่าวของสุลักษณ์ฯ (ก, สัมภาษณ์) ที่ว่า

อะไรก็ตามประชาชนเกี่ยวข้องกับรัฐน้อยที่สุด เป็นดีที่สุด อันนี้ก็เป็นทฤษฎีแบบพุทธ คือ ประชาชนรักษาตัวเขาเองได้มากที่สุด ฟังตัวเองได้ เติมเราก็เป็นอยำนั้น ความสำเร็จของรัฐบาลเวลานั้นคือ ไม่มีความสามารถมาก ชูกรีกก็น้อย นาน ๆ รัฐบาลก็

* สุลักษณ์ฯ (ก และ ค, สัมภาษณ์) เห็นว่า ศาสนาส่วนใหญ่แม้ว่าจะมีหลักการในเรื่องการไม่เบียดเบียนกันอยู่บ้างไม่มากก็น้อย แต่ก็มักจะจำกัดอยู่เฉพาะในหมู่มนุษย์ด้วยกัน มิได้ครอบคลุมถึงสรรพสัตว์และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และมีได้เป็นจุดเด่นดังเช่นพุทธศาสนา ซึ่งสุลักษณ์ฯ เห็นว่าไม่มีหลักธรรมข้อใดสนับสนุนการเบียดเบียนกันเลย อันเป็นอิทธิพลมาจากหลักธรรมพื้นฐานทางจริยธรรมแบบพุทธคือ พรหมวิหาร ๔ และกรรม (การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา) ซึ่งสัมพันธ์กับหลักการสำคัญทางปรมัตถธรรมในเรื่องอนัตตาอันเป็นจุดเด่นที่มีอยู่เฉพาะในพุทธศาสนา พุทธศาสนาจึงมุ่งเน้นที่การละอิตตา (ความเข้าใจว่ามีตัวตนที่เที่ยงแท้) หรือ อิตวาทุปาทานคืออุปาทาน (ความหลงยึด) ในอิตตา ในขณะที่บางศาสนาอาจจะใช้การเบียดเบียนกันหรือไม่ก็ได้สุดแท้แต่จะเลือกมาใช้ประโยชน์ ทั้งนี้สุลักษณ์ฯ จึงได้นำหลักการในเรื่องอหิงหาหรือการไม่เบียดเบียนประหัตประหารกันอย่างรุนแรงมาเป็นตัวร่วมในการทำงานร่วมกับศาสนิกในศาสนาอื่น

มาทำอะไรให้คนเข้ก็เห็นว่าดี ตอนหลังรัฐมาหลอกเข้ว่ารัฐทำให้หมด เพราะ
 ฉะนั้นเวลานี้เรากำลังสู้กันมาก ผมเห็นว่าแยกกันอยู่เ็นมากที่สุดนั่นแหละ คือ
 การมีส่วนร่วมทางการเมือง แต่มันก็ต้องรวมกันในฐานะที่เป็นรัฐ แต่ละหน่วย
 เป็นเอกเทศของเขาเองส่วนใหญ่ต้องเคารพส่วนย่อยและส่วนย่อยต้องให้เขาเป็น
 โทมมากที่สุด เป็นการมองหน้ารัฐอีกแบบหนึ่ง

ผู้เขียนพบว่า การที่ผู้สังเกตเห็นว่า เสนอให้รัฐเข้าสอดแทรกการดำเนินชีวิต
 ของประชาชนให้น้อยที่สุด เนื่องจากผู้สังเกตเห็นว่าแต่เดิมรัฐมีความสามารถจำกัด
 ทำให้ประชาชนมีอิสระสามารถดำเนินชีวิตเป็นตัวของตัวเองได้อย่างสงบบนพื้นฐานจริย-
 ธรรมทางศาสนา แต่ปัจจุบันรัฐได้ขยายขอบเขตการดำเนินงานเข้าสอดแทรกเอกชนมาก
 ขึ้นแล้วไม่สามารถทำได้โดยมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ นอกจากรัฐจะไม่สามารถชักชวน
 การผูกขาดทางเศรษฐกิจที่ขยายตัวมาจากนอกประเทศอันส่งผลกระทบต่อความ
 เป็นอยู่ของคนส่วนใหญ่แล้ว หลายต่อหลายเรื่องที่รัฐกลับเป็นผู้ผูกขาดเสียเองและก็ไม่
 สามารถตอบสนองเรื่องปัจจัยขั้นพื้นฐานที่จำเป็นแก่ราษฎรส่วนใหญ่ได้ ก่อให้เกิดช่องว่าง
 และปัญหาทางสังคม ตลอดจนการทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและพื้นฐานทาง
 ศาสนธรรมและวัฒนธรรมดั้งเดิม

การที่ผู้สังเกตเห็นว่ารัฐเข้าแทรกแซงปัจเจกชนแล้วไม่สามารถตอบ-
 สอนชีวิตที่ดีแก่ประชาชนส่วนใหญ่เอง เป็นเหตุผลสำคัญทำให้ผู้สังเกตต้องการให้
 ประชาชนโดยเฉพาะนักศึกษาปัญญาชนหันกลับมาดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่ายดั้งเดิม อันเป็น
 แนวทางหนึ่งที่จะสามารถจัดหรือบรรเทาผลกระทบที่มาจากความเจริญทางวัตถุ ซึ่ง
 ผู้สังเกตเห็นว่าความเจริญทางวัตถุเหล่านี้เป็นประโยชน์แก่คนกลุ่มน้อยแต่ส่งผลกระทบต่อ
 ความสมดุลทางธรรมชาติและสร้างปัญหาทางสังคมและเศรษฐกิจแก่คนส่วนใหญ่ การ
 ปฏิเสธวิถีชีวิตที่ฟุ่มเฟือยไร้แก่นสาร เป็นการนำเอาศาสนาธรรมและความเรียบง่ายกลับ
 มาใช้ตามระบบที่ซับซ้อนซึ่งคนส่วนน้อยสร้างขึ้น

ผู้เขียนเห็นว่า การที่รัฐควรสอดแทรกเอกชนให้น้อยที่สุดและเอกชนควร
 ดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายนั้น เป็นสิ่งที่อาจยอมรับได้ในระดับหนึ่งแต่ไม่ว่าไรทั้งหมด เพราะ
 หากเป็นบุคคลที่มีคุณภาพหรือชุมชนที่ประกอบด้วยคนเช่นนั้นก็เป็นสมควรที่รัฐไม่ควรแทรกแซง

แต่มีไม่ว่าทุกคนและทุกชุมชนจะเป็นเช่นนี้ได้พร้อม ๆ กัน และการเข้าแทรกแซงกิจการ
 ของเอกชนโดยรัฐในบางเรื่องก็จำเป็น แม้ว่าจะมีหลายกรณีที่ส่งผลกระทบต่อเอกชน
 เกินเลยไปบ้าง เพราะการทำงานยอมอาจเกิดความผิดพลาดในบางครั้งและเจ้าหน้าที่
 รัฐก็ไม่ไม่ว่าจะมีคุณภาพเสมอกันไปทุกคน ผู้เขียนเห็นว่าเรื่องนี้อาจกระทำได้ในส่วนที่
 พร้อมเป็นแห่ง ๆ ไป ส่วนจำนวนเพียงไรนั้นขึ้นอยู่กับความพร้อมของแต่ละชุมชนใน
 ลักษณะค่อยเป็นค่อยไป หากแต่ละฝ่ายในสังคมลดความหวาดระแวงและที่รัฐมานะลง
 พร้อมทั้งพยายามทำความเข้าใจธรรมชาติและแนวความคิดที่แตกต่างกันด้วยเหตุผล ก็
 อาจจะอยู่รวมกันได้ในลักษณะที่ต่างฝ่ายต่างดำเนินการตามแนวความคิดนั้น ๆ ในขอบ
 เขตชุมชนของตนโดยไม่ไถ่มุ่งที่จะบังคับให้คนส่วนใหญ่ทั้งหมดต้องกระทำตาม หากเป็น
 การร่วมมือกันโดยสมัครใจ กังเช่นการตั้งนิคมที่มีความคิดเห็นต่าง ๆ กันกระจายอยู่ใน
 สังคมของประเทศอิสราเอล เป็นต้น และเรื่องนี้พุทธศาสนาก็มีส่วนเกื้อกูลอยู่มิใช่น้อย
 กังเช่นที่สุลักษณ์ฯ กล่าวถึงหลักของพุทธศาสนาที่สอนให้คนพึงตัวเองให้มากที่สุด นอกจาก
 นี้วิถีชีวิตที่เรียบง่ายโดยมีพุทธธรรมเป็นแนวทางนั้นอาจเป็นประโยชน์ในแง่ช่วยแก้ไขความ
 บกพร่องบางประการของระบบทุนนิยม เช่น ความต้องการที่ไม่จำเป็น เป็นต้น โดย
 เฉพาะในสังคมไทยปัจจุบันที่กลายเป็นสังคมผู้บริโภค โดยไม่ได้ผ่านขั้นตอนการสร้างสำนึก
 และค่านิยม ตลอดจนความยากลำบากในขั้นสังคมการผลิตมาก่อน (พระราชวรมุนี ๒๕๒๖ :
 ๒๓ - ๔๕)

อย่างไรก็ดีผู้เขียนมีข้อสังเกตว่า ตัวแปรที่สำคัญในเรื่องนี้คืออำนาจรัฐ
 ด้วย ซึ่งปกติก็มีแนวความคิดในการรวมศูนย์อำนาจโดยเชื่อว่าจะสามารถแก้ไขปัญหาที่
 ซับซ้อนยุ่งยากได้ ซึ่งก็ต้องยอมรับว่าเป็นความจริงในหลายกรณี อันเป็นแนวความคิดที่
 ส่วนทางกับแนวความคิดของสุลักษณ์ฯ เรื่องเช่นนี้จึงอาจจะเป็นจริงได้ยากหรือต้องใช้
 เวลานาน ด้วยความหวังที่ว่าสถานการณ์แวดล้อมในอนาคตอาจจะเปลี่ยนแปลงในทางที่
 เกื้อกูลต่อแนวความคิดเช่นนี้ก็ไม่ได้

ส่วนความคิดของสุลักษณ์ฯ เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองควรมี
 ลักษณะแยกกันอยู่ให้มากที่สุดนั้น หมายถึง การที่ชุมชนแต่ละแห่งมีอิสระเป็นตัวของตัวเอง
 ให้มากที่สุด แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าไม่ต้องเกี่ยวข้องกันเลย ชุมชนแต่ละแห่งก็ต้อง

เกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐ แต่การดำเนินการและการตัดสินใจของรัฐต้องฟังความคิดเห็นของส่วนย่อย ๆ ในสังคมเป็นสำคัญ มิใช่ตัดสินใจแทนประชาชน การสรรหาผู้บริหารงานของรัฐในระดับต่าง ๆ ควรมาจากการเลือกสรรของประชาชน ไม่ว่าจะเป็น นายอำเภอ ผู้ว่าราชการจังหวัด ฯลฯ รวมทั้งการให้ท้องถิ่นมีคำวินิจฉัยของตนเองไม่ใช่เป็นคนมาจากส่วนกลาง ซึ่งมักจะสนองตอบความประสงค์ของรัฐบาลกลางโดยไม่ใส่ใจความต้องการและประโยชน์ของประชาชนในท้องถิ่น

ผู้เขียนพบว่าความคิดของสุลัดฆณา คังกล่าวเป็นปฏิกริยาตอบโต้อำนาจของระบบข้าราชการประจำและมีใช่เป็นความคิดแปลกใหม่แต่อย่างไร เพียงแต่เป็นการมองจากฐานที่มองย้อนกลับไปในอดีตและไม่เชื่อว่าจะไม่มีปัญหา การเลือกสรรในอดีตหรือการเลือกตั้งแบบตะวันตกในทุกระดับของอำนาจรัฐ ก็อาจได้ผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นไม่จำเป็นว่าจะสามารถสรรหาผู้ที่มีคุณธรรมและมีความสามารถเสมอไป อย่างไรก็ตามก็ตีความคติเหล่านี้อาจจะได้รับการยอมรับในอนาคตก็เป็นได้ เมื่อสถานการณ์และสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่เกื้อกูลต่อแนวความคิดเช่นนั้น

นอกจากนี้ผู้เขียนยังพบว่า ความคิดทางการเมืองของสุลัดฆณา มีลักษณะเป็นแนวความคิดที่อยู่ระหว่างความเชื่อในอุดมการณ์ของลัทธิอนาธิปไตยกับลัทธิประชาธิปไตย และสอดคล้องกับทัศนะเรื่องสังคมสงฆ์ในอุดมคติ กล่าวคือ ในส่วนลึกแล้วสุลัดฆณา ต้องการสังคมในอุดมคติที่สมาชิกของสังคมต่างร่วมมือกันและอยู่ร่วมกันอย่างสงบเรียบร้อยโดยไม่จำเป็นต้องเมืองคกรของรัฐ เข้ามาเกี่ยวข้องหรือเกี่ยวข้องน้อยที่สุดคังกล่าวแล้วข้างต้น ซึ่งสังคมคังกล่าวมีลักษณะเป็นสังคมอุดมคติในอุดมการณ์ของลัทธิอนาธิปไตย ที่ต้องการยกเลิกการมีอยู่ของรัฐแต่มิได้หมายความว่า จะปล่อยให้ประชาชนทำอะไรได้ตามอำเภอใจจนบ้านเมืองเกิดจลาจลวุ่นวายคังที่เกิดขึ้นในยุโรปในปลายศตวรรษที่ ๑๘ โดยมนุษย์จะต้องพัฒนาตนเองให้สามารถอาศัยอยู่ร่วมกันได้โดยไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น ทั้งนี้อาจใช้หลักจริยธรรมที่มีพื้นฐานมาจากศาสนธรรมเป็นเครื่องมือให้การเรียนรู้แก่ประชาชนว่าสมควรจะอยู่ร่วมกันในสังคมใหม่นี้ได้อย่างไร ซึ่งแนวความคิดคังกล่าวเคยมีบทบาทในสังคมยุโรปสมัยกลางมาแล้ว

ผู้เขียนเห็นว่าความคิดของสุลักษณ์ ก็มีลักษณะทำนองเดียวกัน เพียงแต่
 สุลักษณ์ ได้นำพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้กับแนวทางดังกล่าวแทนความเชื่อในทางคริสต์-
 ศาสนา ดังเช่นในสมัยกลางของยุโรป เนื่องจากสุลักษณ์ เห็นว่าสังคมสงฆ์ในอุคมคติก็มี
 ลักษณะเป็นสังคมที่เน้นในเรื่องอิสรภาพและทำการปกครองตามความจำเป็นเท่านั้น
 เพราะพุทธศาสนาให้คุณค่ากับมนุษย์ว่ามีความเป็นพุทธะ คือ ความเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน
 โดยธรรมชาติแฝงอยู่ทุกคน ถ้ามนุษย์สามารถดึงเอาความเป็นพุทธะในตนออกมาได้อย่าง
 สมบูรณ์แล้ว ชุมชนของมนุษย์ที่พัฒนาฝึกฝนตนเองแล้ว เช่นนี้ (ชุมชนอริยบุคคล) ก็ไม่จำ-
 เป็นต้องมีระเบียบกฎเกณฑ์และองค์การปกครอง เนื่องจากมนุษย์สามารถปกครองตนเอง
 ได้ด้วยความดีงามหรือจริยธรรมของตนเอง ดังเช่นสังคมสงฆ์ในช่วงแรก ๆ ที่ประกอบ
 ด้วยพระอริยสาวกผู้เจริญแล้วในค่านุชกรรม สังคมสงฆ์ในช่วงนี้จึงมีแต่ความสงบเรียบ-
 ร้อยและพระพุทธเจ้ามิได้ทรงบัญญัติพระวินัยใด ๆ ขึ้นมาเลย และต่อมาเมื่อสังคมสงฆ์
 ขยายตัวมีสมมุติสงฆ์ คือ ภิกษุที่ยังเป็นปุถุชนเข้ามาอยู่ร่วมกัน พระพุทธเจ้าก็จะทรงบัญญัติ
 พระวินัยเฉพาะที่จำเป็น เพื่อประโยชน์แก่การให้สังคมสงฆ์เอื้ออำนวยต่อการฝึกฝนอบรม
 ให้สามารถอยู่ในธรรมวินัยเท่านั้น

ผู้เขียนพบว่า การที่สุลักษณ์ สนใจสังคมสงฆ์ในอุคมคติ ได้สะท้อนให้เห็น
 ถึงปฏิกิริยาที่สุลักษณ์ มีต่อระบบเศรษฐกิจสังคมและการเมืองในปัจจุบันว่าแก้ไขปัญหา
 อะไรไม่ได้จริงจึงมีแต่จะสร้างความไม่เท่าเทียมกันให้ขยายวงกว้างขึ้นและก่อให้เกิด
 ปัญหาต่าง ๆ ตามมาในระยะยาว การที่สุลักษณ์ เสนอให้หันมาศึกษาเพื่อประยุกต์สังคม-
 สงฆ์ในอุคมคติมาใช้กับชุมชนต่าง ๆ ของสังคมโดยเน้นให้คำนึงถึงความเหมาะสมที่สอดคล้อง
 คล้องกับสภาพปัจจุบันนั้น เนื่องจากสุลักษณ์ เห็นสอดคล้องกับพุทธศาสนาที่สนใจสังคม
 ไม่ว่าจะเล็กที่ประกอบด้วยคนเพียง ๒ คน หรือสังคมที่มีขนาดใหญ่กว่านั้น ในฐานะ
 ที่เป็นหน่วยย่อยของสังคมซึ่งจะส่งผลกระทบต่อสังคมส่วนรวม หากได้รับการอบรมกลม-
 กลาทางสังคมอย่างถูกต้อง ยังสามารถขยายการรับรู้ออกกว้างแก่ส่วนย่อย ๆ ต่าง ๆ
 ให้ยอมรับและถือเป็นแนวทางดำเนินชีวิตได้มากเพียงไร ก็ย่อมจะบังเกิดประโยชน์ต่อ
 ส่วนรวมมากเพียงนั้น พุทธศาสนาไม่ไคมองสังคมในแง่ที่ตรงการบีบบังคับให้สังคมส่วน
 ย่อยทั้งหมดต้องปฏิบัติตามเรื่องปลีกย่อยเหมือน ๆ กันทั้งหมด สุลักษณ์ จึงสามารถทำการ
 อบรมกลมกลาทางสังคมที่เห็นว่าถูกต้องควรได้ตลอดเวลา แม้ว่าแนวความคิดนั้นจะมี

ลักษณะ เป็นอุดมคติและยากที่จะเป็นจริงได้ในระยะเวลาสั้น ๆ และครอบคลุมสังคมทั้งหมดได้ แต่ก็ไม่ใช่ความคิดที่ไร้ประโยชน์และไม่อาจเป็นจริงได้เลยเลย หากต้องอาศัยเงื่อนไขคือ การสืบทอดอุดมการณ์ และความสามารถของผู้ที่สืบทอดที่จะถ่ายทอดแนวความคิดให้คนรุ่นต่อ ๆ ไปได้เพียงไร

สุลักษณ์ฯ จึงมุ่งที่จะถ่ายทอดอุดมการณ์ดังกล่าวให้กลุ่มนักศึกษาปัญญาชน หากกลุ่มเป้าหมายคือนักศึกษาปัญญาชนยอมรับมากเพียงไรก็ย่อมมีผลกระทบต่อสังคมวงกว้างยิ่งขึ้นด้วย ผู้เขียนเห็นว่าเงื่อนไขเหล่านี้มีเหตุผลเพียงพอที่จะรับฟังได้ในระดับหนึ่ง แต่ก็เป็นเรื่องที่ต้องอาศัยความศรัทธาและการคาดหวังรวมทั้งสถานการณ์ในอนาคตเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ความคิดดังกล่าวยังต้องต่อสู้กับแนวความคิดแย้งอื่น ๆ โดยเฉพาะจากรัฐบาลซึ่งกุมระบบการศึกษาและสื่อมวลชนไว้ ตลอดจนชนธรรมชาติของคนรุ่นหนุ่มสาวที่มักปรารถนาสิ่งที่ได้ผลทันทีในขณะที่ตนเองก็มักสับสนทางความคิด ซึ่งเป็นข้อจำกัดทำให้ไม่มีพลังในการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในปัจจุบันได้ แต่เมื่อพิจารณาถึงความคิดของสุลักษณ์ฯ ที่มุ่งเน้นความสำคัญของลักษณะอุดมคติว่า "สังคมที่ใกล้เคียงอุดมคติที่สุด จะมีอิทธิพลต่อสังคมทางการเมือง และสังคมทางการเมืองก็จะมีอิทธิพลต่อสังคมของคนส่วนใหญ่" (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๘๖) แล้ว ก็จะทำให้เห็นว่าการคำนึงถึงสังคมในอุดมคติมีส่วนช่วยให้กำลังใจแก่ผู้ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงสังคมมิให้ทอดอ้อย โดยเฉพาะในสถานการณ์ที่ไม่เอื้ออำนวยต่อผู้ที่มียุทธศาสตร์ดังกล่าวได้ไม่มากนัก เพราะสุลักษณ์ฯ เห็นว่าความมุ่งมั่นที่จะแก้ไขสภาพสังคมและเสียสละเพื่อประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ นั้น หากสูญเสียไปแล้วก็เป็นการยากที่จะสร้างสรรค์ให้กลับขึ้นมาใหม่ได้ (สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ข, สัมภาษณ์)

อย่างไรก็ดีสุลักษณ์ฯ ได้ยอมรับข้อจำกัดที่เป็นอยู่จริงในสังคมปัจจุบันที่การใช้อำนาจปกครองทางการเมืองยังมีอิทธิพลอยู่ ดังนั้นในขณะที่สภาพสังคมในอุดมคติดังกล่าวยังไม่อาจเป็นจริงได้ สุลักษณ์ฯ จึงยอมรับการปกครองในระบบประชาธิปไตย ซึ่งสุลักษณ์ฯ เห็นว่าจะมีประโยชน์แก่ประชาชนมากกว่าระบอบเผด็จการและปฏิเสธรบอบเผด็จการทุกรูปแบบ แม้สุลักษณ์ฯ จะไม่เห็นด้วยกับประชาธิปไตยดังที่เป็นอยู่ในประเทศต่าง ๆ ในปัจจุบัน เนื่องจากเห็นว่าส่วนใหญ่ก็เป็นประชาธิปไตยแต่เพียงรูปแบบเท่านั้น

แต่ถึงอย่างไรก็ยังดีกว่าระบอบเผด็จการ ทั้งนี้สัญลักษณ์ ของการประชาธิปไตยที่แท้ใน
 เนื้อหาสาระที่นำมาประยุกต์ให้เข้ากับสภาพสังคมไทย ซึ่งเน้นในเรื่องอิสรภาพและความ
 ใจกว้าง นอกจากนี้สัญลักษณ์ ยังยอมรับอำนาจการปกครองที่เป็นธรรม ซึ่งผู้ปกครอง
 จะต้องมีจริยธรรมและมีไค้มความฉอฉนทางการเมือง เป็นสำคัญ

ลักษณะประชาธิปไตยของสัญลักษณ์ จึงมีลักษณะเป็นการประยุกต์และผสม
 ผสมระหว่างความเชื่อในเรื่องประชาธิปไตยแบบตะวันตกทั้งที่เข้าใจกันทั่ว ๆ ไปกับ
 คุณค่าทางวัฒนธรรมและศาสนาธรรมในทางพุทธศาสนาของสังคมไทย โดยสัญลักษณ์ ได้
 แนะนำให้ศึกษาลักษณะประชาธิปไตยโดยธรรมของสังคมสงฆ์ในอุคมคติ ซึ่งประชาธิปไตย
 แบบพุทธนั้นสมาชิกในสังคมจะต้องมีหน้าที่ต่อสังคมจะละเลยหน้าที่โดยไม่มีเหตุผลเพียงพอ
 ไม่ได้และสามารถแสดงความเห็นและร่วมลงมติในเรื่องส่วนรวมของสังคมได้อย่างเสรี
 และเสมอภาคโดยอาศัยหลักเหตุผลในทางพระธรรมวินัยเป็นมาตรฐานตัดสิน

ผู้เขียนพบว่า การที่สัญลักษณ์ ยอมรับประชาธิปไตยในรูปแบบปัจจุบันว่า
 อย่างน้อยก็ดีกว่าเผด็จการเต็มรูปแบบนั้น ไค้สะท้อนให้เห็นถึงการยอมรับสภาพความเป็น
 จริงว่าอุคมการณ์ของตนเป็น เรื่องที่ไม่สามารถกระทำไค้ในระยะเวลาอันสั้น และการยอมรับ
 รับรูปแบบประชาธิปไตยปัจจุบันก็มิไค้ขัดกับอุคมการณ์ของตนเอง เนื่องจากสัญลักษณ์ เห็น
 ว่าในสภาพที่ยังไม่มีพลังเพียงพอที่จะเปลี่ยนแปลงอะไรไค้ เป็นเพราะเหตุปัจจัยต่าง ๆ
 ยังไม่พร้อม สิ่งที่มีผู้มีอุคมการณ์เช่นตนจะกระทำไค้คือ การฝึกฝนตนเองไค้ให้ความโกรธ
 ความเกลียดเข้าครอบงำและมองสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริงให้พินมายา และ
 เผยแพร่แนวความคิดตามข้อเท็จจริงออกไป อันเป็นการกำรงคนให้ยู่เหนืออิทธิพลของ
 การโฆษณาชวนเชื่อต่าง ๆ ที่ปรากฏในระบบสื่อสารมวลชนและการศึกษาในปัจจุบัน ซึ่ง
 หากเป็นเผด็จการเต็มรูปแบบแล้ว พวกตนยอมถูกขัดขวางมิให้แสดงความคิดเห็นและเผย
 เผยแพร่แนวความคิดเช่นนี้ไค้ จึงมิไค้เป็นการยอมรับนับถือว่าประชาธิปไตยในปัจจุบันเป็น
 เป้าหมายที่แท้จริง และสัญลักษณ์ ไค้พยายามชี้ให้เห็นความบกพร่องที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน
 พร้อมทั้งเสนอแนะอุคมการณ์ของตนไปพร้อม ๆ กัน โดยหวังว่าเมื่อเหตุปัจจัยพร้อม
 เพียง คือ มีผู้ที่เห็นด้วยกับตนมากขึ้นในปริมาณที่มากพอไค้ยอมส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
 แปลงในสังคม ดังเช่นที่ประชาชนในยุโรปและอเมริกาเริ่มเปลี่ยนแปลงทัศนคติและค่าน

นิยมหันมาสนใจแสวงหาความสุขทางใจซึ่งก็สอดคล้องกับแนวความคิดของตนนั่นเอง

๒. ลักษณะของความสัมพัทธ์ ผู้เขียนพบว่า การที่สุลักษณ์ มีความคิดทางสังคมและการเมืองในลักษณะที่คาบเกี่ยวกันระหว่างลัทธิอนาธิปไตยและประชาธิปไตย โดยนำจริยธรรมทางพุทธศาสนาตามความเข้าใจของสุลักษณ์ มาเป็นเครื่องสนับสนุนให้ระบอบการเมืองดังกล่าวมีความสงบราบรื่นและดำเนินไปเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม เนื่องจากความคิดทั้ง ๒ แนว คือ ประชาธิปไตยและอนาธิปไตยกับพุทธศาสนาเป็นแนวความคิดที่สามารถนำมาประยุกต์เพื่อใช้เกื้อกูลซึ่งกันและกันได้ นอกจากนี้แนวความคิดของสุลักษณ์ ยังสอดคล้องกับแนวความคิดแบบ radical conservative กล่าวคือสุลักษณ์ ต้องการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมอย่างถอนรากถอนโคนเพื่อต้องการกลับไปหาสภาพความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายกลมกลืนกับสภาพธรรมชาติทั้งในอดีต ซึ่งก็สามารถอธิบายได้ในแง่มุมของพุทธศาสนาเช่นกัน แต่ก็ถือได้ว่าแนวความคิดของสุลักษณ์ เป็นความคิดในลักษณะปฏิรูป (reformation) คือ มีทัศนะที่ปฏิเสธการมองสิ่งต่าง ๆ ว่าจะเป็นสิ่งดั้งเดิมในสังคมหรือสิ่งใหม่ ๆ ในแง่เชิงศีลคุณคิดว่าดีทั้งหมดหรือเลวทั้งหมด หากสุลักษณ์ มีทัศนะที่ยังต้องการดำรงส่วนที่ดีของสังคมแบบเดิมไว้ นำมาผสมผสานประยุกต์เข้ากับส่วนที่ดีมีประโยชน์ของสิ่งใหม่ ๆ เท่าที่จำเป็น มิได้มีแนวความคิดในลักษณะปฏิวัติ* (revolution) ที่เห็นว่าสิ่งดั้งเดิมใช้ไม่ได้ต้องล้มล้างเสียทั้งหมดและสิ่งใหม่เป็นสิ่งที่ต้องมีประโยชน์ทั้งหมด ซึ่งเป็นการตีค่าในลักษณะไม่ค่าก็ขาว

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* แม้ว่าสุลักษณ์ จะเสนอให้บุคคล "ปฏิวัติตนเอง" คือ ปฏิเสธคุณค่าที่สังคมยอมรับ ซึ่งสุลักษณ์ เห็นว่าเป็นสิ่งมายา และต้องการให้การปฏิวัติตนเองมีผลกระทบไปถึงการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมที่สุลักษณ์ เห็นว่ายังไม่น่าพึงพอใจถึงสภาพในปัจจุบัน อันเป็นการปฏิวัติสังคมโดยสันติวิธีก็ตาม แต่ผู้เขียนเห็นว่า ความคิดดังกล่าวมีลักษณะแบบวิวัฒนาการมากกว่าที่จะเป็นการปฏิวัติในความหมายที่เข้าใจกันทั่ว ๆ ไปว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐานของสังคมส่วนรวมอย่างฉับพลัน ซึ่งมักเกิดความรุนแรงขึ้น

นอกจากนี้ผู้เขียนพบว่า ความสัมพันธ์ของความคิดสัญลักษณ์ ทั้ง ๒ ส่วน คือ การเมืองและพุทธศาสนา มีลักษณะต่างค้อย ๆ พัฒนาแล้วโน้มนำเข้าหาเกื้อกูลกันเรื่อย มาตามลำดับ ซึ่งสอดคล้องกับพื้นฐานความชอบอิสระและเสรีภาพของสัญลักษณ์ อันเกิด จากประสบการณ์และการเลี้ยงดูที่สัญลักษณ์ ถูกความใจมาตั้งแต่วัยเด็ก โดยความคิดทาง การเมืองของสัญลักษณ์ ได้รับอิทธิพลมาจากการศึกษาอบรมแนวความคิดตะวันตกโดย เฉพาะปรัชญาในกลุ่ม classic มาก่อน ในขณะที่เดียวกันสัญลักษณ์ ก็ได้พัฒนาความรู้ ความเข้าใจทางพุทธศาสนาที่ตนสนใจมาตั้งแต่เด็กจนมีความรอบรู้ ทำให้สัญลักษณ์ เห็น คุณค่าของพุทธธรรมอยู่ก่อนแล้ว ต่อมาเมื่อเกี่ยวข้องกับ ม.จ.สิทธิพร กฤษดาการ และนักศึกษาปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้า ทำให้สัญลักษณ์ สนใจปัญหาทางสังคมและการเมือง มากขึ้น สัญลักษณ์ จึงพยายามประยุกต์และโน้มนำความคิดทั้ง ๒ ส่วนนี้มาผสมผสานเข้า ค่ายกัน โดยเลือกใช้ทั้งหลักปรัชญาตะวันตกและหลักพุทธธรรมในส่วนที่สอดคล้องกับ ความเชื่อพื้นฐานดั้งเดิมที่ตนชอบความเป็นอิสระเสรีและรังเกียจการถูกกดขี่ข่มเหง เบียดเบียน ในขณะที่เดียวกันสัญลักษณ์ ก็ได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดทั้งสองส่วนนี้ไปพร้อม ๆ กันด้วย ทำให้สัญลักษณ์ มีจุดยืนทางสังคมและการเมืองที่เน้นในเรื่องจริยธรรมที่มีพื้นฐานมาจากศาสนธรรม โดยสัญลักษณ์ เชื่อมมั่นในหลักพุทธธรรมแต่ขณะเดียวกันตนเองก็ เคารพความเชื่อในศาสนธรรมที่แตกต่างกันของผู้อื่น

ผู้เขียนพบว่า มีผู้นำความคิดและวิถีการ เมืองหลายคนที่ยพยายามจะนำ ความคิดตะวันตกมาอธิบายในแง่มุมของพุทธศาสนาตั้งแต่ในอดีต เช่น เทียนวรรณ หลวงประดิษฐ์มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เป็นต้น แต่ความคิดของสัญลักษณ์ มีลักษณะพิเศษที่น่าสนใจแตกต่างไปจากบุคคลอื่น คือ การที่สัญลักษณ์ เน้นเรื่องจริยธรรมในลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักปรมัตถธรรมเป็นหลัก อัน ถือว่าเป็นจุดเด่นของสัญลักษณ์ ดังที่เขาได้เปรียบเทียบทัศนะของเขาต่อบุคคล ๒ คู่ที่มี คุณสมบัติหลายอย่างคล้ายคลึงกัน แต่เขาเห็นว่าแตกต่างกันอย่างตรงกันข้ามในประเด็น ของจริยธรรมได้แก่ ม.จ.สิทธิพร กฤษดาการ และนายป๋วย อึ๊งภากรณ์ กับ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช และนายบุญชู โรจนเสถียร (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๔ ข: ๒๓๑ - ๒๓๒) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการที่สัญลักษณ์ ยึดถือเรื่องความกล้าหาญทางจริยธรรมและการใช้ สติปัญญาเพื่ออุทิศประโยชน์แก่คนส่วนใหญ่เป็นเกณฑ์ตัดสินความผิดถูกต่าง ๆ แนวความคิด

ของสุลักษณ์ ที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกับศาสนาอย่างแน่นชัด ในขณะที่คนทั่วไปจะเลยคุณค่าในทางศาสนา ทำให้คนทั่วไปอาจมองสุลักษณ์ ว่ามีแนวความคิดถอยหลัง เข้าคลองที่ต่อต้านความเจริญของโลกปัจจุบัน แต่ขณะเดียวกันการที่สุลักษณ์ ยืนยันในความคิดเกี่ยวกับความสำคัญของจริยธรรมเช่นนี้ก็เป็นจุดสนใจที่ทำให้มีคนจำนวนหนึ่งหันมารับฟังแนวความคิดของเขาได้บ้างเช่นกัน โดยเฉพาะในสภาวการที่มีคนเริ่มตระหนักถึงผลเสียของการละทิ้งศาสนธรรมและความคิดกระแสนี้ได้ลอบพบหาหนังสือในสังคม เป็นอันมาก เช่นในปัจจุบัน

๓. ขอบเขตของความสัมพันธ์ พุทธศาสนามีได้เป็นปัจจัยเพียงอย่างเดียวที่มีอิทธิพลต่อความคิดของสุลักษณ์ ยังมีความคิดแบบประชาธิปไตยตะวันตก มาร์กซิสต์ วัฒนธรรมจีน รวมทั้งศาสนาอื่น ๆ ที่มีอิทธิพลต่อความคิดของสุลักษณ์ พุทธศาสนาเพียงแต่เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้สุลักษณ์ มีแนวความคิดในลักษณะที่ไม่มีสูตรสำเร็จที่เป็นรูปแบบตายตัวที่อาจใช้แก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองได้กับทุกสังคมและทุกสมัย และทำให้สุลักษณ์ ปฏิเสธการใช้วิธีแก้ไขปัญหาทางสังคมด้วยความรุนแรง (violence) หากสุลักษณ์ มิได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนาแล้ว สุลักษณ์ อาจจะมีแนวโน้มที่ยอมรับวิธีการแก้ไขปัญหาทางการเมืองด้วยความรุนแรงตามแนวทางของกลุ่มมาร์กซิสต์ในประเทศไทย และความคิดเกี่ยวกับอนาธิปไตยก็อาจจะเป็นอนาธิปไตยที่นิยมใช้ความรุนแรงหรือมีความคิดประชาธิปไตยที่ยึดรูปแบบจากสังคมตะวันตกเป็นหลัก

ผู้เขียนพบว่า การที่สุลักษณ์ ปฏิเสธการแก้ไขปัญหาทางสังคมและการเมืองด้วยความรุนแรงหรือยึดถือตัวบุคคลหรือแนวความคิด ทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งตายตัวแบบสูตรสำเร็จนั้น มีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากอิทธิพลของหลักพุทธธรรมในเรื่อง พรหมวิหาร ๔ อริยสัจ ๔ และไตรลักษณ์ ทำให้สุลักษณ์ มีแนวความคิดในการแก้ไขปัญหาค้วยสันติวิธีโดยใช้ความเมตตากรุณาและสติปัญญาพัฒนาตนเองและพิจารณาทำความเข้าใจแก่นแท้ของปัญหาแต่ละปัญหาให้ชัด ซึ่งจะทำให้สามารถแก้ไขปัญหาค้วยเหตุผลและสอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา

นอกจากนี้การที่สุลักษณ์ฯ ไม่นิยมการแก้ปัญหาแบบใช้ความรุนแรงนั้นก็ เป็นผลที่ทำให้คนทั่วไปเห็นว่าสุลักษณ์ฯ เป็นคนที่ชอบออมชอมและหวังดีต่อความสงบสุขของสังคม รวมทั้งรัฐบาลก็ไม่อาจเอาผิดในแง่กฎหมายได้ แต่ขณะเดียวกันก็มิผลเสียเช่นกันคือทำให้ผู้ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงสังคมเห็นว่าแนวความคิด เช่นนี้ไม่สามารถแก้ไขสังคมได้ทันที และคนทั่วไปสามารถมองได้ว่าความคิดเช่นนี้ไม่ใช่ความคิดที่แปลกใหม่และมีผลในทางปฏิบัติแต่อย่างใด อย่างไรก็ตามก็มิได้ผู้เขียนเห็นว่า เป็นความฉลาดของสุลักษณ์ฯ ที่ยึดถือหลักธรรมในทางพุทธศาสนาเป็นกรอบความคิด แทนที่จะยึดนักคิดคนใดคนหนึ่งและคำสอนของคนเหล่านั้น เช่น รุสโซและหลักสัญญาประชาคม หรือมาร์กซ์และการต่อสู้ทางชนชั้น เป็นต้น ในการอธิบายแนวความคิดของตนเอง เพราะทำให้สอดคล้องกับพื้นฐานความเชื่อของคนไทยโดยทั่วไปอยู่แล้ว

ง. ความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์ฯ เป็นอุดมการณ์หรือไม่

ผู้เขียนพบว่าสุลักษณ์ฯ มีความคิดส่วนหนึ่งเป็นความคิดทางการเมืองและมีลักษณะเป็นอุดมการณ์ทางการเมือง กล่าวคือ สุลักษณ์ฯ มีความคิดส่วนหนึ่งที่สะท้อนถึงหลักการเบื้องต้นทางการเมือง เช่น กล่าวถึงสังคมในอุดมคติ หน้าที่ของรัฐที่ดี การเข้าสู่อำนาจและการใช้อำนาจอันชอบธรรมของผู้ปกครอง เป็นต้น อันมีลักษณะเป็นอุดมคติที่ผ่านการวินิจฉัยในเชิงคุณค่าโดยสุลักษณ์ฯ แล้ว ทั้งนี้สุลักษณ์ฯ ได้เผยแพร่ความคิดทางการเมืองของตนดังกล่าวยังประชาชนรับรู้ผ่านทางหนังสือที่รวบรวมบทความที่ตนเองสะท้อนความคิดออกมาตามสถานศึกษาต่าง ๆ และการสัมภาษณ์ในโอกาสต่าง ๆ กัน ซึ่งก็มีลักษณะทั้งที่เป็นการโจมตีความเชื่อและสถาบันต่าง ๆ และยังมีลักษณะเป็นการสนับสนุนความเชื่อของตนเอง เป็นอันครบองค์ประกอบของนิยามคำว่าความคิดทางการเมืองที่ใช้ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

นอกจากนี้ความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์ฯ ยังมีลักษณะเป็นอุดมการณ์ เพราะเป็นแนวความคิดที่คงเส้นคงวาที่สุลักษณ์ฯยึดถือต่อเนื่องกันมาเป็นเวลานานและมุ่งใช้ชักจูงทางความคิดแก่คนหมู่มาก ซึ่งเน้นที่กลุ่มนักศึกษาปัญญาชนและมีส่วนหนึ่งที่ยอมรับความคิดนี้ไปเป็นแนวปฏิบัติเพื่อมุ่งปรับปรุงตนเองและสังคมที่เรียกกันว่า กลุ่มอหังสา ทั้งนี้ผู้เขียนพบว่าอุดมการณ์ทางการเมืองของสุลักษณ์ฯ มีลักษณะเป็นอุดมการณ์รวมยิ่งกว่า

ที่จะเป็นอนุคมการนโยย เนื่องจากสัญลักษณ์ มุ่งสนใจความคิดทางการเมืองในฐานะที่เป็นระบบหรือสถาบันหรือความเชื่อในประเด็นหลักใหญ่ ๆ เป็นสำคัญ

ข้อสังเกต

จากการศึกษา ผู้เขียนมีข้อสังเกตและขอเสนอแนะในการนำหลักพุทธธรรมมาใช้เพื่อประโยชน์ในทางการเมือง ดังต่อไปนี้

๑. ผู้เขียนพบว่าความคิดที่ต้องการนำพุทธศาสนามาใช้เพื่อประโยชน์ในทางสังคมและการเมือง ควบคู่การประยุกต์หลักการและลักษณะรูปแบบทางการเมืองแบบตะวันตกให้เข้ากับลักษณะสังคมไทย โดยเฉพาะพุทธศาสนา หรือประยุกต์พุทธธรรมมาใช้เพื่อสนับสนุนรูปแบบการเมืองที่นำมาจากประเทศตะวันตก มีสืบเนื่องกันมาในหมู่ปัญญาชนไทยที่เห็นคุณค่าของพุทธศาสนาและเห็นความจำเป็นที่ต้องปรับปรุงประเทศให้ทัดเทียมอารยประเทศนับตั้งแต่ประเทศไทยรับอารยธรรมตะวันตก เข้ามาเป็นแนวทางในการปฏิรูปประเทศในสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา อาทิ ความคิดของเทียนวรรณ ก.ศ.ร. กุหลาบ แม่แต่นายปรีดี พนมยงค์ เรื่อยมาจนถึงสัญลักษณ์

แต่มีข้อสังเกตว่า แม้จะมีความต่อเนื่องทางประวัติศาสตร์ แต่แนวความคิดในลักษณะดังกล่าวก็ไม่ได้รับการนำไปปฏิบัติเท่าที่ควร จึงควรที่จะได้มีการศึกษาวิเคราะห์ในรายละเอียดในโอกาสต่อไปว่า เหตุใดอนุคมการณแบบพุทธจึงไม่ได้รับการนำมาใช้เพื่อชักนำการพัฒนาทางการเมืองของไทย ซึ่งจะทำให้การเมืองไทยมีลักษณะพื้นฐานที่เป็นตัวของตัวเอง แทนที่จะสนใจแต่เพียงการแสวงหาสูตรสำเร็จจากต่างประเทศดังที่เคยเป็นมา

๒. บุคคลที่มีความคิดต้องการนำพุทธศาสนามาใช้ทางการเมืองในปัจจุบันมีหลายคนหลายกลุ่ม แต่มีจุดอ่อนคือกลุ่มต่าง ๆ มิได้มีการรวมตัวกัน มีลักษณะต่างคนต่างคิดต่างคนต่างทำ มิฉะนั้นก็เป็นการรวมกลุ่มที่ไม่ได้มีวัตถุประสงค์ทางการเมือง เนื่องจากชาวพุทธโดยทั่วไปก็ไม่ได้สนใจที่จะเข้ามาเปลี่ยนแปลงสังคมและมีทัศนคติแบบอนุรักษนิยมทำให้ไม่ยอมรับการตีความพุทธศาสนาในแง่ที่เกี่ยวข้องกับการเมืองที่แตกต่างไปจากธรรมเนียมนิยมดั้งเดิม โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของพระสงฆ์ในทางการเมือง ซึ่ง

ประชาชนมักมองพระสงฆ์ว่าเป็นผู้บริสุทธิ์และอยู่เหนือการเมือง ความเคารพนับถือและการยกย่องพระสงฆ์ของประชาชน เป็นเพราะเห็นว่าพระสงฆ์เป็นสัญลักษณ์ของพุทธศาสนาที่มี เพราะมีบทบาททางการเมือง (สมบูรณ์ สุขสำราญ ๒๕๒๒: ๘ - ๙) ความคิดที่จะนำอุดมการณ์แบบพุทธมาใช้แก้ปัญหาทางสังคมและการเมืองจึงขาดลักษณะที่เป็นรูปธรรมที่เพียงพอ แม้ว่าจะมีชาวพุทธที่มีความคิดดังกล่าวเข้าสู่การเมืองไ้ก็ยังไม่เพียงพอที่จะชี้แนะเกิดการผลักดันให้สังคมเปลี่ยนแปลงได้อย่างจริงจัง ทั้งนี้เพราะขาดพรรคการเมืองและกลุ่มผลประโยชน์ที่รองรับอุดมการณ์ดังกล่าว ทรายโคที่อุดมการณ์แบบพุทธยังคงมีลักษณะเป็น เรื่องของปัจเจกชนและขาดสถาบันทางการเมืองรองรับดังเช่นในปัจจุบัน ความพยายามตามอุดมการณ์แบบพุทธจะสามารถเป็นไปได้ก็แต่เพียงขบวนการแก้ปัญหาทางสังคมเท่านั้น

ดังนั้นถ้าต้องการให้อุดมการณ์แบบพุทธได้รับการยอมรับและมีอิทธิพลในทางการเมือง ตลอดจนมีพลังเพียงพอที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมได้ กลุ่มชาวพุทธจะต้องรวมกันให้ได้และมีเอกภาพทางความคิดในระดับหนึ่ง ตลอดจนมีการจัดตั้งองค์กรทางการเมืองเพื่อรองรับอุดมการณ์ดังกล่าว ทั้งนี้อุดมการณ์แบบพุทธจะต้องได้รับการเผยแพร่ให้ประชาชนยอมรับในระดับหนึ่งก่อนควย

อย่างไรก็ดีแม้ขบวนการของชาวพุทธจะมีข้อจำกัดในการเคลื่อนไหวทางการเมืองดังกล่าว แต่ก็สามารถมีบทบาทสำคัญในสังคมได้ระดับหนึ่ง เพียงแต่จะไม่ถึงขั้นสามารถเปลี่ยนแปลงสภาพสังคม ซึ่งถ้ายอมรับขอบเขตของวัตถุประสงค์เพียงเท่านี้ก็ไม่ว่าเป็นที่จะต้องพยายามดึงเอาพุทธศาสนามาใช้ประโยชน์ทางการเมือง เพียงแต่เผยแพร่พุทธธรรมให้ประชาชนยอมรับและปฏิบัติตาม แล้วปัจเจกชนแต่ละคนก็จะนำไปปรับใช้ในทางการเมืองของเขาเอง ผู้ที่เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีแล้ว ก็จะเป็นนัการเมืองที่ดี เพราะจะดำรงตนในหน้าที่สอดคล้องกับพุทธธรรม ซึ่งก็จะทำให้พุทธศาสนามีอิทธิพลในทางการเมืองในระดับหนึ่งได้เช่นกัน

๓. หลักพุทธธรรมนำมาใช้ทางการเมืองควรจะต้องใช้อย่างระมัดระวัง โดยจะต้องไม่ทำให้เป็นการทำลายคุณค่าของศาสนธรรมอันเป็นเครื่องมือดับทุกข์ทางจิตใจ

เพราะการนำพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ทางการเมือง มีความเสี่ยงตรงที่แต่ละคนแต่ละกลุ่มต่างก็จะตีความมาใช้เพื่อสนับสนุนประโยชน์ของตนในลักษณะที่ไม่เกี่ยวข้องกับการค้นทุกข์ทางจิตใจของตนเอง เนื่องจากพุทธศาสนาไม่ได้มีศาสนาธรรมที่เอื้ออำนวยต่อการเกี่ยวข้องโดยตรงทางการเมือง ดังเช่นศาสนาอิสลามและคริสต์ศาสนานิกายโรมัน-คatholic ซึ่งเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการเมืองโดยตรงมาโดยตลอด หากนำพุทธศาสนามาใช้ทางการเมืองโดยขาดความระมัดระวังเท่าที่ควร ในที่สุดไม่เพียงแต่จะไม่สามารถนำพุทธธรรมมาใช้ประโยชน์ทางการเมืองเท่านั้น ยังอาจจะส่งผลเป็นการสร้างความเข้าใจที่สับสนต่อพุทธศาสนาให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชน อันเป็นการทำลายสถาบันพุทธศาสนาซึ่งเป็นสถาบันหลักทางสังคมของชาติอีกด้วย

อนึ่ง เนื่องจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีลักษณะเป็นการมองข้ามเคี้ยว เพื่อหาข้อมูลเฉพาะในประเด็นที่สุลัดกันมา ได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้สุลัดกันมา มีแนวความคิดทางการเมืองสอดคล้องกับประชาธิปไตยที่โน้มไปในทางอนาธิปไตย (ในความหมายที่ว่ารัฐควรมีอำนาจให้น้อยที่สุด) จึงอาจมีอคติ (bias) ในการวินิจฉัยเพื่อประเมินค่านิยม เพราะเป็นการถ่ายทอดทัศนคติของสุลัดกันมา โดยพิจารณาจากการที่สุลัดกันมา บอกกล่าวเองเป็นสำคัญ การประเมินค่าไม่ได้พิจารณาในประเด็นที่ว่าผู้ประเมินค่าสุลัดกันมา อย่างไรบ้างประกอบ จึงอาจจะเป็นการมองที่ไม่รอบคอบ ซึ่งผู้เขียนตระหนักดีว่าเป็นการให้ภาพเพียงส่วนหนึ่งโดยเฉพาะในเรื่องที่สุลัดกันมา มองตัวเองอย่างไรเกี่ยวกับความคิดทางการเมืองที่ตนได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา ดังนั้นจึงควรมีการศึกษาในลักษณะที่ตรงข้ามหรือมองรอบคอบกว่านี้ โดยเฉพาะการศึกษาในเชิงการวิเคราะห์ทางจิตวิทยา (psychological analysis) และหากจะให้การศึกษารอบคอบกว่านี้สมควรที่จะศึกษาทัศนคติของบุคคลอื่นที่วิพากษ์วิจารณ์สุลัดกันมา ด้วย วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงเป็นเพียงงานเบื้องต้นที่เป็นพื้นฐานในการศึกษาความคิดและพฤติกรรมของสุลัดกันมา ในโอกาสต่อไปเท่านั้น